

TIJD & TAAK

LEDENBLAD VAN DE BANNING VERENIGING

DECEMBER 2024

In gesprek
met

Koen Bogaert

Interview

Albert Jan Kruijer & Marinka Mulder

IN DIT NUMMER

Redactioneel	3	Beeldcolumn	22
Van de voorzitter Visionaire sociaaldemocratie	4	Wilders en krachtige vrouwen, het botert niet	
Naomi leest De mensheid zal nog van mij horen	5	Artikel	24
Interview Koen Bogaert We kunnen allemaal Palestijn zijn	6	De reis van Małgorzata Mirga-Tas	
Essay Religieuze wortels doen ertoe!	12	Interview Marinka Mulder	26
Boekrecensie De les van Ien Dales	16	Je maximaal inspinnen voor de ander	
Interview Albert Jan Kruijer De vrijheid om samen problemen op te lossen	18	Column	30
		Demografische ontwikkelingen	
		Colofon	31
		Het gedicht	32
		Thuis is een tijd	

Evelien Polter en Joke van der Neut spraken **KOEN BOGAERT**, schrijver van het boek *In het spoor van Fanon*. Zijn boek laat onder andere zien hoe de huidige onstabiele samenleving waarin migratie vaak als ‘het probleem’ wordt benoemd, een gevolg is van een eeuwenlang proces van kolonisering. De mens is van nature niet geneigd om ongelijkheid te aanvaarden, het begin van de kolonisering was ook het begin van het verzet.

ALBERT JAN KRUIJER sprak in een interview door Dirk Achterberg over een mild despotische overheid, over de zwakte van de civil society en de democratie, en over welke kant het op moet met onze verzorgingsstaat. ‘Burgerinitiatieven, coöperaties en gemeenschappen die publieke taken zelf ter hand nemen bestaan al, rem die initiatieven niet af, maar zorg ervoor dat naast vrijheid ook solidariteit een kernwaarde is.’

Egbert de Vries sprak **MARINKA MULDER** over haar keuze voor levensbeschouwing. Deze zoektocht startte toen ze al lang politiek actief was als volksvertegenwoordiger en bestuurder. ‘Het heeft mij als mens beïnvloed, dus ook in mijn werk. Wat er enorm mooi aan is, is het enorme vertrouwen dat je er mag zijn. God vraagt je om je maximaal in te spannen voor de ander. Dat heeft mij richting en vertrouwen gegeven.’

Lianne
Schuuring

Redactioneel

Het is u vast al opgevallen dat dit nummer er anders uit ziet. Na ongeveer 10 jaar min of meer dezelfde opmaak is het tijd voor een update. Hoewel we trots kunnen zijn op onze geschiedenis, willen we graag aansluiting zoeken bij wat er in de huidige tijd speelt. Het is goed dat onze vormgeving dat ook laat zien. We horen graag wat u ervan vindt, dus schroom niet om contact op te nemen als u vragen of opmerkingen heeft!

Onze geschiedenis aan laten sluiten bij de huidige tijd komt ook terug in het essay over het belang van de religieuze wortels van de PvdA en GroenLinks. Voor sommigen van ons natuurlijk bekend, gezien de oorsprong van de Banning Vereniging. Toch merken we de laatste jaren dat lang niet alle lezers zich hiervan bewust zijn. 'Juist vandaag, waarin nihilistische en destructieve politieke krachten zo sterk zijn, moeten progressieve mensen laten zien wat hun dieperliggende wortels en waarden zijn.' Dit sluit wat mij betreft perfect aan bij de conclusie na het lezen van de biografie van Ien Dales: 'Politici zouden er goed aan doen op hun eigen kompas te varen.' Als hun manier van optreden dan aanslaat, hebben ze één van de meest aantrekkelijke eigenschappen van een politiek leider: authenticiteit.

Maar hoe ziet dat er dan uit? De interviews in dit nummer geven wat dat betreft stof tot nadenken. Koen Bogaert stelt dat de huidige onstabiele samenleving een gevolg is van een eeuwenlang proces van kolonisering. Maar daar hoeven we het niet bij te laten. De wereld gaat nooit van de ene op de andere dag fundamenteel veranderen, maar verandering is wel mogelijk. De geschiedenis laat zien dat daar strijd en verzet voor nodig is.

Albert Jan Kruijer probeert ondersteuning te bieden bij het oplossen van bureaucratische hindernissen. We zien dat we overal mensen tekortkomen voor publieke taken en zonder vitaal maatschappelijk middenveld blijven we vastlopen. Het vormen van zo'n sterke civil society gaat in essentie om het vormen van gemeenschappen. Geef burgers de vrijheid om zelf oplossingen te bedenken, met zowel vrijheid als solidariteit als kernwaarde.

Marinka Mulder vertelt hoe haar keuze voor levensbeschouwing haar richting én vertrouwen heeft gegeven. Ze is bewuster na gaan denken over waarden en hoe deze richting kunnen geven aan het politieke werk. Je wordt geroepen om te doen waar je goed in bent en dat in te zetten voor de gemeenschap, maar dat kan natuurlijk op verschillende plekken in de samenleving.

**Lianne Schuuring is
ambtelijk secretaris
van de Banning
Vereniging**

Jos Aarnoudse van de Voorzitter

Visionaire sociaaldemocratie (1)

Ik ben tien jaar gevangenisdominee in Scheveningen geweest in het huis van bewaring voor jongvolwassenen. Jongens – mannen van rond de twintig. Een cruciale leeftijd. Op mijn spreekkamer, een oude cel, niet echt comfortabel, had ik een plaat hangen. Je ziet een lege Amerikaanse *highway* richting de verre horizon. In het Nederlands lees je: het doet er niet toe waar je vandaan komt, maar waar je naar toe gaat. Het levert altijd gesprek op.

Natuurlijk doet het er ook toe waar je vandaan komt, maar je begrijpt, je wilt dat jongens aan hun toekomst denken. Hoe gaat het verder, *boy*, vanaf deze plek. Wat ben je van plan, en wat zijn je mogelijkheden?

Visie heeft te maken met waar je naar toe wil. Wat is je plan, en welke richting wil je op? Hoe moet het verder? Sommige periodes zijn soms letterlijk crucialer dan anderen. Een kruispunt.

Wat zie je voor je als je door je oogharen tuurt, en even realistisch durft te dromen? Welke stappen en stapjes moet je dan zetten om in ieder geval de goede kant op te bewegen? Wat is je visioen voor Nederland? Nu de eerste vier 'plaatjes', volgende keer de volgende vier.

1. Laten we het even tot Nederland beperken. Ik zie een land voor me waar iedereen die daar rechtmatig woont, tamelijk onbezorgd kan leven qua veiligheid. Dus dat je degelijk beschermd wordt tegen intimidatie, criminaliteit, overlast, geweld van buiten de landsgrenzen, en tegen de dreiging van voorkombare catastrofes of voorkombare gevolgen van catastrofes. Natuurlijk bestaat er geen compleet risicoloos leven, maar je kunt er als land wel het nodige aan doen.
2. Ik zie een land voor me waar iedereen die daar rechtmatig woont tamelijk onbezorgd kan zijn over de mogelijkheden voor een fatsoenlijk bestaan. Natuurlijk moet je daar dan zelf het nodige voor doen, maar iedereen die er rechtmatig woont, heeft toegang tot een fatsoenlijk bestaan. Armoede en geldzorgen die een normaal fatsoenlijk bestaan raken, zijn uitgebannen. Ook als je jezelf in de nesten hebt gewerkt, word je geholpen om binnen overzienbare tijd je leven weer op de rit te krijgen. Een fatsoenlijk bestaan in Nederland gaat over wonen, werk en inkomen, onderwijs,

Jos Aarnoudse is voorzitter van de Banning Vereniging

gezondheidszorg, een redelijke toegang tot cultuur- en sportactiviteiten en goed functionerende infrastructuur als nutsvoorzieningen en publieke diensten (vervoer, energie, internet, betalingsverkeer, drinkwater, overheid etc.).

3. Ik zie een land voor me van leven en laten leven, van eenheid in verscheidenheid, ondanks de verschillen toch samen in hetzelfde schuitje, namelijk het grondgebied van Nederland. 'Ons' land is het land van allen die hier rechtmatig wonen.
4. Ik zie een land voor me waar we onze historie aangaan en omarmen. Met zijn successen – wat er bereikt is – maar ook met zijn schaduwkanten en de gevolgen ervan. Je moet dus wel degelijk ook iets weten over waar je vandaan komt. We beginnen niet bij nul. Dat betekent dat we in de *slipstream* van wat er allemaal gebeurd is in en buiten ons land, we in de twintigste eeuw een veelkleuriger land zijn geworden, anders dan de verscheidenheid die daarvoor bestond. Je kunt er van alles van vinden, maar wezenlijk verandert het toch niet. Dan kun je er maar beter mee dealen en ook aandacht geven aan elkaars historie en ervaring.

De mensheid zal nog van mij horen

Journalist Joris van Casteren las vijf jaar lang dagboeken van ‘gewone mensen’. Van mensen die jarenlang, decennialang, hun zielenroerselen aan het geduldige papier toevertrouwd: een KLM-purser met een moeizaam huwelijk, de overspelige vrouw van een lokale VVD-politicus, een wannabe-kunstenares met een bruin verleden en een homoseksuele verwarmingsmonteur. In *De mensheid zal nog van mij horen* (2024) biedt Van Casteren een fascinerend inkijkje in de dagelijkse besognes van mensen die de geschiedenisboeken normaal gesproken niet halen.

Door Naomi Woltring

Wat zeggen deze dagboeken over het gewone leven? Dat mensen héél veel worstelen met de liefde, met familie en vriendschappen. Met baan, huis, burens. De dagboekauteurs berichten over affaires, escapades en obsessies. Over conflicten met de partner, mishandeling, scheidingen. Opvoedsoro's. Ziekte. Aftakeling. Er spreekt veel eenzaamheid uit. Van Casterens selectie spiegelt de maatschappelijke ontwikkelingen. In de jaren zeventig berichten de dagboekschrijvers over seksuele bevrijding en de schaduwzijden daarvan. In de jaren tachtig komen ook visumproblemen en verblijfsvergunningen voor asielzoekers aan bod. De beschikbaarheid van zelfdodingsmiddelen speelt in de jaren nul en tien, net als gameverslaving. Interessant zijn observaties die Van Casteren tussendoor doet over de aard en consequenties van het dagboekschrijven. Laten de dagboeken zien hoe iemand ‘echt’ is? Ken je iemand als je zijn of haar dagboeken leest? Dat is nog maar de vraag. Iemand die zijn dagboek gebruikt voor piekeren op papier, is al schrijvend waarschijnlijk negatiever dan *in real life*. ‘Het dagboek maakt groot wat klein zou moeten zijn.’ Het dagboek is performatief. Want de verwachting ooit gelezen te worden, dat ‘de mensheid nog van mij zal horen’, doet niet alleen iets met wat iemand schrijft, maar ook met hoe hij/zij leeft. Het bijhouden van zo’n dagboek kan maken dat je niet meer echt deelneemt aan het leven omdat je al levend aan het analyseren bent ten behoeve van het dagboekverslag. Niet de ervaring telt, maar het boekstaven ervan. Het dagelijks leven wordt een permanent schrijfproces. ‘Als ze schrijven voelen ze zich begrepen. Ze raken bedwelmd door een vreemdsoortige rust: inkt als opiaat,’

aldus van Casteren. ‘Het dagboek zuigt hen de afwezigheid in. [...] Dagboekschrijven is geen onschuldig tijdverdrijf. Wie de egomane lokroep niet kan weerstaan is verloren. In een kolk van zelfvervullende profetie schrijven ze zich eenvoudig richting ondergang.’ ‘Pendromen’, noemt een van de dagboekschrijvers het. Bij vlagen is het boek heel geestig. Halverwege de jaren negentig

werd een schilderij van Barnett Newman (*Who's afraid of red, yellow and blue*) in het Amsterdamse Stedelijk Museum vernield. Kort daarna liet een van de dagboekauteurs, de *wannabe*-kunstenares met bruin verleden, in het Enschedese Volkspark bezoekers van een kunstfair tegen betaling met stanleymessen op een mislukt schilderij insteken, onder het motto ‘Wat in het Stedelijk niet mag, mag hier wel’. Bezoekers staken hun hoofd door de gaten in het doek, de kunstenares nam tegen betaling een polaroid. ‘Ze heeft nog nooit zo veel met haar kunst verdiend als vandaag,’ noteert Van Casteren droog. Maar de lokale artistieke scene blijft haar niet meer. Natuurlijk haalt dit de geschiedenisboeken niet. Maar het is geweldig dat de anekdote bewaard is gebleven. Van Casteren kon het soms wel uitschreeuwen tegen de dagboekauteurs – ga niet terug naar die gewelddadige man. Stop met schrijven. Soms werd hij akelig of gewoon tureluurs van pagina’s vol gezever. Maar voor de lezers van *zijn* boek heeft het ook iets geruststellends. Mensen kunnen er altijd een groter zootje van maken dan je zelf doet. Het kan altijd gekker dan je zelf bent.

Joris van Casteren, *De mensheid zal nog van mij horen*. Stemmen uit het dagboekarchief. De Bezige Bij, 2024

In gesprek
met

Koen Bogaert

‘We kunnen allemaal Palestijn zijn.’

Door Evelien Polter en Joke van der Neut

We interviewen Koen Bogaert, schrijver van het boek *In het spoor van Fanon*. Het boek heeft als ondertitel *Orde, wanorde, dekolonisering*. We spreken hem in Rotterdam in verband met de nominatie van zijn boek voor de Sociologische Bril, een jaarlijkse prijs die dit jaar naar Hein de Haas ging voor zijn boek *Hoe migratie echt werkt*. Het boek van Koen laat onder andere zien hoe de huidige onstabiele samenleving waarin migratie vaak als ‘het probleem’ wordt benoemd, een gevolg is van een eeuwenlang proces van kolonisering.

Over Koen Bogaert

Koen Bogaert is professor aan de vakgroep Conflict & Development van de Universiteit van Gent. Hij doceert over onze koloniale geschiedenis en is gespecialiseerd in globalisering, verstedelijking en sociale ongelijkheid in Noord-Afrika. In 2023 verscheen zijn boek *In het spoor van Fanon*.

Je begint je boek met een citaat van Audre Lorde (1934 – 1992) een Amerikaanse feministische schrijfster en dichteres. Zij schrijft: ‘Je kunt niet wegkruipen achter de bespottelijke afscheidingen die ons zijn opgelegd en die we maar al te vaak accepteren als de onze. Zoals: ‘Ik kan echt niet lesgeven over wat Zwarte vrouwen schrijven; hun ervaring is zo anders dan die van mij.’ Maar hoeveel jaar heb je wel niet doorgebracht met lesgeven over Plato en Shakespeare en Proust?’

“Er zijn veel debatten over wie mag en kan spreken over dekolonisering. Denkers als Audre Lorde categoriseren wij vaak als zwarte denkers die over een zwarte geschiedenis schrijven. Wat mij vooral opvalt wanneer ik zwarte en dekoloniale denkers lees, is dat deze boeken niet gaan over een zwarte geschiedenis maar over iedereen geschiedenis. Lorde spreekt over universele thema’s, denk aan vrijheid, gelijkheid, broederschap, maar vanuit een andere, onderdrukte positie. Haar verhaal vertrekt vanuit het idee dat de koloniale geschiedenis de basis vormt van een wereld opgedeeld in rassen. De vraag is wat we daarmee doen. Er ligt hier voor witte mensen zoals ik, die met veel privileges profiteren van de bestaande ongelijkheid, een grote verantwoordelijkheid.”

Hoe ben je persoonlijk betrokken geraakt bij het onderwerp dekolonisering?

“Als universiteitsstudent studeerde ik een jaar in Barcelona. Op de Autonome Universiteit van Barcelona werd de link gemaakt met de Latijns-Amerikaanse sociale bewegingen en hun geschiedenis en die geschiedenis is er een van dekolonisering en strijd. Dat was voor mij een openbaring. In België had ik voornamelijk geleerd te kijken naar de geschiedenis vanuit Belgisch en Europees perspectief. In Spanje werd ik geconfronteerd met mijn positie door andere internationale

studenten. Een Mexicaanse studiegenoot noemde me bijvoorbeeld vaak ‘pinche primer mundista’ (‘verdomde eerste-wereldburger’). Humoristisch bedoeld, maar het was voor mij heel vormend. Ik politiseerde en werd actiever in sociale bewegingen. Dit engagement leefde later ook door in mijn eigen academische werk.”

Tot welke ontdekkingen ben je gekomen door het schrijven?

“Door mijn onderzoek is het voor mij duidelijk geworden dat verzet de motor is van verandering. Dat is een belangrijke boodschap om vandaag te vertellen. Wij raken vaak gedesillusioneerd door de uitslag van verkiezingen. Denk aan de verkiezingswinst van Trump en extreemrechts in veel Europese landen en niet in het minst in Nederland. We denken soms dat onze toekomst afhangt van een verkiezingsresultaat. Wat de literatuur van verzet probeert duidelijk te maken is dat democratie een praktijk is, iets wat wij dagelijks moeten doen.”

‘Democratie is een praktijk, iets wat we dagelijks moeten doen.’

De ondertitel van jouw boek is Orde, wanorde, dekolonisering. Wil je dat toelichten?

“Op een bepaald moment is er een machtsconfiguratie die een orde vormt, een balans vindt. Daar is ongelijkheid in verwerkt, dat genereert

spanningen en draagt altijd kiemen van wanorde in zich mee. En verzet daartegen zal er altijd zijn zolang de ongelijkheid blijft bestaan. De mens is van nature niet geneigd om ongelijkheid te aanvaarden. In het koloniaal systeem wordt altijd gepoogd om die ongelijkheid te verklaren en ‘natuurlijk’ te maken. Dat gebeurde, onder andere, met rassentheorieën. Maar zulke verklaringen worden nooit in hun geheel zomaar geaccepteerd. Er zijn altijd mensen die de orde zullen bevragen, eerst en vooral diegenen die zelf onderdrukt worden. De boodschap die ik wil meegeven aan mijn studenten is dat het begin van de kolonisering ook het begin van het verzet was. Wanorde is dan vaak het gevolg van een onhoudbare orde. Wij hebben vaak schrik van destabilisering, maar het is vaak ook een moment dat er iets nieuws kan ontstaan.”

De rellen in Amsterdam voorafgaand en volgend op de voetbalwedstrijd Ajax – Maccabi Tel Aviv, noem je dat wanorde? (We interviewden Koen twee dagen daarna.)

“Ja, je zou dat als een onderdeel van de wanorde kunnen beschouwen. Het gaat erom hoe er gekeken wordt naar de rellen, wat er wordt gezien als het begin. Israëlische politici plakten al heel snel het concept ‘barbaar’ op de Amsterdamse ‘relschoppers’, en veel Nederlandse politici en media gingen mee in dit soort framing. Zo maakten ze van de rellen iets dat inherent was aan het karakter van de jongeren zelf, terwijl de politieke context verdween; namelijk de huidige genocide in Gaza en de manier waarop die Israëlische fans dit hier kwamen ‘vieren’. Het probleem is dat zo’n framing de analyse opgeeft. We kunnen dus stoppen met nadenken over waar de woede en de rellen vandaan komen, want de Amsterdamse jongeren zijn toch ‘maar tuig’, het zijn ‘maar relschoppers’. Die framing vindt zijn oorsprong

in de witte en koloniale orde die altijd de neiging had om zulke spanningen uit te leggen als de botsing tussen het beschaafde Westen en de barbaarse Ander. Dit moest de koloniale 'beschaafingsmissie' legitimeren. We zien nog altijd dat dit verhaal zeer dominant is, dat verhaal is onze koloniale erfenis.

Theodor Herzl, één van de oprichters van de zionistische beweging, schrijft in zijn boek *Der Judenstaat* over een Joodse staat in Palestina die een voorpost van beschaving kan zijn in een barbaarse wereld. Dat verhaal vinden we nog steeds terug bij de huidige Israëlische politici. En niet alleen bij politici. In 2015 ben ik met studenten naar Israël en Palestina geweest. We hebben daar een Joodse nederzetting bezocht waar onze studenten in gesprek gingen met kolonisten. Zij vertelden ons hetzelfde racistische verhaal.”

Je boek gaat over dekolonisering en wat dat werkelijk inhoudt. Musea, onderwijs- en cultuurinstellingen dekoloniseren er vrolijk op los. Dat is in zekere mate een buiging naar de kracht van bewegingen zoals Black Lives Matter die de structuren van macht, uitsluiting en racisme uitdagen. Direct zeg je dat deze omarming niet naar een dekoloniale maatschappij leidt. Waarom niet?

“Dekolonisering wordt vaak gebruikt door witte instituties als een marketingterm. Om te zeggen van: “Kijk, wij hebben aandacht voor de zwarte, koloniale geschiedenis.” Maar denkers als Frantz Fanon en Audre Lorde tonen kolonisering als de herschepping van de hele wereld, met Europa als het centrum en de rest van de wereld ondergeschikt aan Europese belangen. Hierdoor ontstond de hedendaagse noord-zuidverdeling met al haar ongelijkheid. Dekolonisering is de reactie daarop, met de bedoeling een nieuwe wereld te maken die een echt antwoord is op de enorme uitdagingen waar we vandaag mee kampen, zoals klimaatverandering en ongelijkheid. Dekolonisering is eigenlijk een anti-systemisch alternatief. Dat is een heel abstract concept en het is één van de grootste uitdagingen voor sociale bewegingen vandaag om dat te vertalen in concrete actie. Maar wat veel dekoloniale activisten begrijpen is dat één museum of één universiteit de wereld niet verandert.”

‘Dankzij strijd is de wereld op een positieve manier veranderd’

Waar begin je als je de wereld wilt veranderen?

“Op mijn eigen universiteit in Gent is er een studentenbeweging die recent met een bezetting een academische boycot van de Israëlische universiteiten afdwong. De rector gaf gehoor aan hun concrete eis om de samenwerking te stoppen. Maar na de tegemoetkoming aan de eis van de studenten ontstond bij hen de vraag: “Wat nu?” Voor sommige studenten was het een reden om te stoppen, maar andere zeiden: “We kunnen toch niet stoppen in het midden van een genocide?” Zij wilden blijven en werden uiteindelijk onder de dreiging van gerechtelijke dwangsommen verplicht om de bezetting op te geven. Ik zag dat door hun strijd de studenten waren veranderd. Ze waren radicaler geworden. Het is een opvallend fenomeen, de strijd voor emancipatie is ook een emancipatie in de sociale strijd zelf. Die strijd was voor veel studenten een enorme leerschool.

Dat is ook een fenomeen dat terugkomt in de geschiedenis van de antikoloniale strijd. Als psychiater zag Fanon kolonisering niet alleen als economische, politieke of militaire onderdrukking, maar ook als een psychologische onderdrukking. Vanuit de opgelegde minderwaardigheid moest je jezelf mentaal bevrijden. Door het voeren van strijd bevrijd je jezelf ook mentaal.”

De sociaaldemocratische Lara Wolters uit het Europees Parlement heeft daar de anti-wegkijkwet voor elkaar gekregen. Bedrijven, bijvoorbeeld in de kledingindustrie, moeten verantwoording afleggen over de werkomstandigheden en hoe er met het milieu wordt omgegaan in hun toeleveringsbedrijven buiten Europa. Dat is een manier om Europese bedrijven verantwoordelijk te maken voor hun productieproces. Kunnen we dat zien als dekolonisering of vind

je dit te veel binnen de bestaande instituties georganiseerd?

“Dat is de eeuwige discussie, hervorming of revolutie, maar ik denk dat het in de werkelijkheid niet zo gescheiden is. De wereld gaat nooit van de ene op de andere dag fundamenteel veranderen. Het zal altijd door graduele processen, door hervormingen zijn. Veel revolutionaire bewegingen liggen aan de basis van betekenisvolle veranderingen die dan vaak door politici worden geïmplementeerd. Het probleem is dat die veranderingen later vaak losgekoppeld worden van de sociale beweging en hun strijd. En zo kan men de impact van die strijd negeren of minimaliseren. Daarenboven kan men elke hervorming enerzijds zien als een tegemoetkoming aan de sociale beweging, maar anderzijds is een (beperkte) hervorming misschien ook een manier om die sociale beweging te pacificeren, om het systeem te beschermen. Dat is de spanning die er altijd zal zijn.”

‘Geschiedschrijving is ook een strijd tegen de dominante verhalen.’

In je boek laat je zien hoe verhalen over verzet uit de geschiedenis verdwijnen. Interessant om te lezen is hoe de Haïtiaanse revolutie (1791-1804) belangrijk was voor de vorming van ons beeld van vrijheid en gelijkheid. Maar ook hoe groot en divers de anti-slavernijbeweging in Groot-Brittannië was eind van de achttiende eeuw en deze strijd

verbonden was met arbeiders- en vrouwenstrijd.

“Dat is ook een reden waarom ik dit boek schreef. Geschiedschrijving is ook een strijd tegen de dominante geschiedenisverhalen die de status quo proberen te beschermen. Dat heb ik geleerd van denkers als Lorde en Fanon. Zij maken deel uit van een brede beweging van mensen die nieuwe verhalen willen vertellen of oude verhalen op een nieuwe manier.

De anti-slavernijbeweging in Groot-Brittannië was een heel diverse beweging. Vaak wordt ze voorgesteld als een groep verlichte witte mannen uit de middenklasse. Meer waarheidsgetrouw is dat er heel veel activisten bij die antislavernijbeweging betrokken waren. Sleutelfiguren waren voormalig slaafgemaakte zwarte mensen, zoals Olaudah Equiano. Zijn boek over zijn eigen levensverhaal was een absolute bestseller en werd uitgegeven in de VS en Europa en ook vertaald in het Nederlands. Het maakte mensen bewust van wat er aan de hand was. Er was grote solidariteit vanuit gewone mensen, de werkende klasse. Quaker dichteres Mary Birkett schreef een gedicht waarin ze de strijd tegen de slavernij koppelt aan eigen daadkracht. “Ja, zusters, aan ons de taak het onrecht hun aangedaan te vergroten of te verzachten. Als wij producten van hun gezwoeg afwijzen...” Ze beseftte dat vrouwen politieke macht hebben door een suikerboycot te organiseren. Daar vind je de kiem van de feministische beweging.

De Haïtiaanse revolutie is een strijd van de slaafgemaakten zelf. Kunnen we erkennen dat dankzij die strijd de wereld is veranderd op een manier die iedereen nu ziet als positief? We hebben vandaag vaak de neiging om vooral empathie te tonen met slachtoffers. Maar we zijn terughoudend als de slachtoffers zelf het heft in eigen handen nemen en in

verzet komen. Dat verzet hoeft je niet te romantisieren, het is vaak meedogenloos en gewelddadig, dat is de tragiek van dat soort strijd. Maar uit de actieve weigering om onderdrukking te aanvaarden komen al die nieuwe ideeën die we vandaag evident vinden, zoals gelijkheid en vrijheid als universele principes. Dat zijn de ideeën die ons nog steeds zouden moeten inspireren.”

Hoe verklaar je de aanhang van radicaal rechts in Europa en in de Verenigde Staten?

“Onze welvaartsstaat is gebaseerd op koloniale uitbuiting. Maar die ongelijkheid destabiliseert en creëert wanorde. In die wanorde voelen heel veel mensen zich onzeker. De vraag is naar welk wereldbeeld we teruggrijpen. Naar een nostalgisch Europa waarin veiligheid is gebaseerd op de uitbuiting van de ander, ten koste van de ander? Of naar een goede toekomst voor iedereen? Wat ik probeerde te

schetsen in de inleiding van mijn boek is dat we ons op dit moment bevinden in een periode waarin de toekomst radicaal open is. De consensus over de oude status quo, de liberale wereldorde, is verdwenen. Er zijn mensen die de bestaande privileges gekoppeld aan de huidige wereldorde proberen te beschermen, door terug te grijpen naar een idee van het verleden dat eigenlijk nooit heeft bestaan. In die zin proberen extreemrechtse bewegingen de bestaande koloniale machtsverhoudingen te beschermen en te verantwoorden binnen een discours van witte superioriteit. Anders gezegd, 'wij' zijn al ontwikkeld en de andere nog niet. Integendeel, die wil van 'onze welvaart' profiteren. Aan de andere kant heb je dan de sociale bewegingen die staan voor een dekoloniale toekomst.

We moeten ook begrijpen waarom mensen op extreemrechts stemmen en het niet wegzetten als irrationeel. Uit onderzoek blijkt dat het moeilijk is om solidair te zijn als je je bedreigd voelt. Radicaal rechts is een anti-solidair project, het is een project waarbinnen mensen vooral kiezen voor hun eigen zekerheid. Net omdat ze deel uitmaken van een specifieke groep die hun die privileges kan geven. Daartegenover staat bijvoorbeeld de solidariteitsbeweging met Palestina. Zij vertegenwoordigt niet alleen een strijd voor de Palestijnen en hun recht op zelfbeschikking en gelijke rechten. Dat is primair uiteraard. Maar daarnaast is het ook een strijd over de vraag in wat voor wereld willen we leven. In een wereld waarin grootmachten en hun koloniale bondgenoten kunnen bepalen wat goed of fout is? Of in een wereld waarin het internationaal recht geldt voor iedereen? Dat soort solidariteitsbewegingen hebben we in het verleden vaker gezien. De Vietnamprotesten waren ook een strijd tegen de Amerikaanse imperiale politiek overal in de wereld. Er zit dus vaak een

veel grotere dimensie in sociale strijd. Als we een wereld kunnen creëren waarin Palestijnen vrij en gelijk zijn, dan hebben we waarschijnlijk een wereld waarin iedereen dat kan zijn.

‘Racisme is niet verdwenen. Het is gewoon heruitgevonden.’

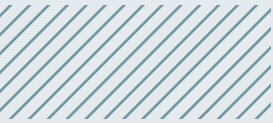
We merken dat onze democratische partijen de solidariteitsbeweging met Palestina soms wegzetten als te radicaal. Of dat ze duidelijke woede, gelinkt aan wat er in Palestina gebeurt, wegzetten als 'tuig'. In de reacties op wat er afgelopen donderdagavond 7 november gebeurde in Amsterdam werd er niet gesproken over de genocide op de Palestijnen. De woede van de degenen die betrokken waren bij die rellen werd gekarakteriseerd als iets dat typisch was voor 'dat soort mensen'. Het werd ook gelinkt aan hun 'cultuur' of religie. En zo krijg je de vertaling van oude mechanismen van stereotypering in nieuwe vormen van racisme. Na de Tweede Wereldoorlog, met de enorme schok die door Europa ging over het nazi-racisme, het antisemitisme, werd dat oude biologische racisme compleet afgeschreven. Maar racisme zelf is niet verdwenen. Gewoon heruitgevonden. Nu vinden we dat mensen niet passen omwille van hun 'cultuur'. En er zijn ook nieuwe groepen die vandaag bij ons worden weggezet als 'ongewenst', onder anderen moslims en mensen van Arabische origine. Racisme is in de eerste plaats een

systeem dat ongelijkheid zoals die nu bestaat probeert goed te praten.

Dat is de reden waarom ik graag terugga naar de denkers van de Haïtiaanse revolutie. Er werd letterlijk nagedacht over nieuwe manieren om racisme en racialisering te overstijgen. In het revolutionaire Haïti kon iedereen zwart worden. Los van het feit of je fenotypisch zwart was of niet. Er werd een nieuwe zwarte norm uitgevonden waar iedereen deel van kon uitmaken en dat tegemoet kwam aan de principes van de revolutie. Vandaag hoor je dat iedereen Palestijn kan worden. Dat is wat veel Palestijnse activisten meegeven als boodschap. Iedereen die strijdt voor een vrij Palestina, kan Palestijn worden.

‘Een nieuwe invulling van wij, naar wat ons verbindt.’

Een ander inspirerend voorbeeld voor mij is Nurit Peled Elhanan, een Israëlische hoogleraar. Zij zegt dat we naar een ander soort *wij* moeten gaan. 'Wij' is iedereen die onderdrukt wordt door de bezetting en daar schaart ze zichzelf ook onder. Zij heeft haar dertienjarige dochter verloren door een zelfmoordaanslag. Ze had kunnen kiezen om Hamas te haten maar ze beschuldigt de bezetting. En daar zit de hoop, ook al lijkt die vandaag heel ver weg. Zij kiest voor een nieuwe invulling van *wij*, een radicaal *wij*, naar wat ons verbindt, wat ons een nieuw collectief maakt."

GroenLinks-PvdA: religieuze wortels doen ertoe!

In politiek Den Haag is GroenLinks-PvdA één politiek blok. Ook gemeentelijk en provinciaal groeit de samenwerking. Maar hoe zit het met de geleidingen in de beide partijen die aandacht vragen voor levensbeschouwing en religie? Vinden de Banning Vereniging (PvdA) en De Linker Wang (GroenLinks) elkaar? Wat vraagt de gure extreemrechtse wind van de veelkleurige 'ziel' van de linkse krachten? Wat kan de geschiedenis ons in dit opzicht leren? Waar liggen kansen en uitdagingen?

Door Theo Brand

De meeste Nederlanders rekenen zich niet meer expliciet tot een religie of levensbeschouwelijke stroming. Maar er horen nog altijd miljoenen mensen bij een kerk, moskee of ander soort godshuis. Ook rekent een groep mensen zich tot het georganiseerde humanisme. En ook voor mensen die zich niet tot een bepaalde stroming rekenen, kunnen levensbeschouwing, zingeving en spiritualiteit beslist een rol spelen. Ze vormen een blijvende factor van betekenis, ook als spirituele en morele basis voor politieke inzichten en keuzes.

In zijn maatschappijanalyse zag Karl Marx naast onder meer 'verveling' en de 'accumulatie van het kapitaal' (hoe actueel!), religie 'als opium van het volk'. In hun ellende en uitzichtloosheid, verzachten mensen hun pijn met hun eigen religieuze illusies die ook hun maatschappijkritische bewustzijn aantasten. Per abuis wordt Marx' stelling ook wel vertaald als 'opium voor het volk', maar in de praktijk gebeurt dat natuurlijk óók: vormen

van godsdienst die onrecht legitimeren, de bestaande onrechtvaardige orde bestendigen en mensen in hun vrijheid beknotten.

Hoe vrijer, moderner en meer secularer een maatschappij is, hoe minder religie deze onderdrukkende rol kan spelen. Dat heeft te maken met macht: hebben religieuze instituten macht over mensen? Dat was in Nederland vroeger veel meer het geval dan vandaag, hoewel er natuurlijk nog wel een *Biblebelt* is waar zeer orthodoxe kerkgenootschappen voorschrijven hoe je moet denken, geloven en leven. En ook in andere religies, zoals jodendom, islam en hindoeïsme, bestaan stromingen die persoonlijke ontplooiing in de weg kunnen staan.

Maar er zijn naast ex-gelovigen ook gelovigen die de secularisatie als zegen ervaren omdat zij daardoor juist veel bewustere keuzes kunnen maken op het gebied van zingeving en spiritualiteit, al dan niet binnen de traditie waarin zij opgroeiden en al dan niet binnen een vaak

zelfgekozen geloofsgemeenschap. Met hun spirituele kapitaal kunnen juist deze vaak vrijgevochten personen, interessante inzichten bieden als bondgenoten voor een andere, meer rechtvaardige en duurzame maatschappij.

Daarnaast zijn religieuze instituties, zoals kerkgenootschappen in Nederland, ook zelf in beweging. Vaak begrijpen ze wel dat zij de moderne mens niet meer aanspreken door hen voor te schrijven wat ze precies moeten denken en doen. Vanuit onder meer de Raad van Kerken in Nederland, waarin veel kerken samenwerken, wordt sinds de jaren zestig ook stelling genomen tegen armoede, voor een humaan vluchtelingenbeleid en zelfs een kritischer houding tegenover Israël (hoewel dit laatste gevoelig ligt), terwijl op lokaal niveau 'groene kerken' en ook enkele 'groene moskeeën' het levenslicht zien: plaatselijke geloofsgemeenschappen die niet alleen hun gebouw verduurzamen maar ook samen willen werken aan bewustwording rond een andere levensstijl.

Natuurlijk zijn er aan de orthodoxe kant ook groepen en bewegingen die bijvoorbeeld sterk anti-abortus en pro-Israël zijn, en klinkt dit geluid in sommige (zeer) orthodoxe kerkgemeenschappen. Maar kijken we bijvoorbeeld naar het Vaticaan en paus Franciscus, dan zien we een grote kritiek op het kapitalisme, militarisering en grote betrokkenheid bij het werken aan duurzame ontwikkeling.

Veel georganiseerde religies kenmerken zich, zeker in de moderne en vrije delen van de wereld, door een spiritualiteit met openheid voor verandering. En wie de geschiedenis van linkse politieke partijen bestudeert, ontdekt dat ook binnen PvdA en GroenLinks altijd religieus geïnspireerde mensen actief

zijn geweest. En dat ze vanuit hun geloofstraditie en spiritualiteit ook waardevolle accenten aanbrachten wat betreft het mens- en wereldbeeld binnen de progressieve beweging.

Willem Banning (1888-1971) is voor Nederland van groot belang geweest voor de ontwikkeling van de sociaaldemocratie. Hij zocht naar een verbinding tussen christendom en socialisme. Banning was in 1946 één van de oprichters van de PvdA die sociale gerechtigheid nastreefde en als nieuwe brede volkspartij een levensbeschouwelijke ‘doorbraak’ voor ogen had. De partij wilde vanuit ‘democratisch socialisme’ een politiek tehuis zijn voor humanisten, katholieken, protestanten en anderen; in het toen sterk verzuilde Nederland bleek dat uiteindelijk een brug te ver.

Laten we eerst wat verder teruggaan in de geschiedenis. Eind negentiende eeuw kende Nederland een heel moeizame relatie tussen christendom en socialisme. Het leken twee onverzoenlijke ideologieën. In 1902 bracht een groep sociaal

Willem Banning, portret uit 1966

bewogen vrijzinnige predikanten in Friesland daar verandering in. Zij richtten het blad *De Blijde Wereld* op, het eerste christen-socialistische tijdschrift van Nederland.

In 1919 werd, mede op initiatief van Banning, de Arbeidersgemeenschap der Woodbrookers opgericht

“Veel religie kenmerkt zich door een spiritualiteit met openheid voor verandering.”

als onderafdeling van een vereniging van Nederlandse reünisten van het Britse vormingscentrum ‘Woodbrooke’ van de Quakers, een ondogmatische geloofsrichting met christelijke wortels. Naast een plaats voor ontmoeting, vorming en dialoog tussen mensen met diverse ideologische of religieuze achtergronden, was de beweging in de begintijd ook een laboratorium voor ideeënvorming over politiek, kerk en samenleving.

Het waren onzekere tijden waarin gezocht werd naar nieuwe wegen. Een interessante bijdrage aan het theologische debat leverde de jonge remonstrantse theoloog en hoogleraar Karel Roessingh die in 1914 opriep tot een geestelijke strijd. ‘Zonder de vrijheid van denken die het theologisch modernisme opgeleverd had te verlaten, was het zaak de oude mystiek opnieuw te ontdekken. En zonder de verstikkende kanten van de oude gemeenschap te vergeten, was het zaak te zoeken naar nieuwe vormen van samenhang.’

Willem Banning zat bij Roessingh in de collegebanken. Dat was erg bijzonder in een tijd van grote

standsverschillen; Banning was zoon van een haringvisser in Friesland. Maar via bijzondere omwegen kon hij theologie studeren in Leiden. In 1916 maakte Banning kennis met de Woodbrookers. In deze groep werd de noodzaak gevoeld meer aandacht te hebben voor de arbeidersbeweging en vanuit een

christelijke inspiratie bij te dragen aan het ‘gemeenschapsideaal’ van arbeiders. Het vrijzinnig protestantisme en socialisme werden met elkaar verbonden. Onder het motto ‘het socialisme is een prachtig ding, maar mijn ziel verkommert’ werden in vormingscentra cursussen georganiseerd.

Banning werd in 1926 redactielid van *De Blijde Wereld* en dit blad kreeg in 1932 de naam *Tijd en Taak*, omdat duidelijk was dat in een tijd van economische crisis en de opkomst van totalitaire ideologieën de naam *De Blijde Wereld* te idyllisch was. Als hoofdredacteur van *Tijd en Taak* trad Banning nog meer naar voren.

Verheffing was een belangrijk begrip. Er waren veel lijnen met de SDAP (voorloper van de PvdA) en vanuit een religieuze inspiratie moest de socialistische beweging worden versterkt. Met respect voor de analyse van Karl Marx en zijn strijd tegen het schamele lot van de arbeider, wilde Banning het marxisme ‘voorbij komen’. De gedachte dat economische ontwikkelingen vanzelf een socialistische samenleving dichterbij

zouden brengen, zoals Marx had bedacht, noemde hij een gevaarlijke illusie. Het kon leiden tot moedeloosheid en daardoor ook geweld.

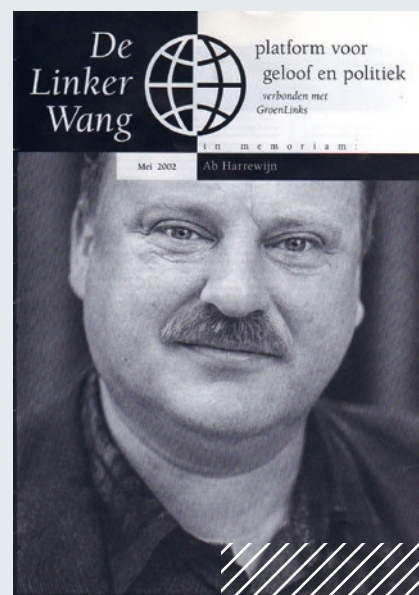
De opkomst van het nationaal-socialisme zag Banning met lede ogen aan. Hij zag het als een aanklacht tegen de uitwassen van het kapitalisme. En de opkomst ervan kwam volgens hem door het tekortschieten van het socialisme. Banning werd een invloedrijk man binnen de vooroorlogse SDAP, werd tijdens de Duitse bezetting met honderden andere prominente Nederlanders geïnterneerd in Kamp Sint-Michielsgestel en stond in 1946 aan de wieg van de Partij van de Arbeid. Tot diep in de jaren vijftig bleef hij invloedrijk, zowel in de PvdA als binnen de Nederlands Hervormde Kerk als denker en vernieuwer.

In de jaren zestig raakten de ideeën van Banning uit de mode. Binnen de PvdA kwam onder meer Nieuw Links op. Het marxisme werd weer maatgevend en godsdienst leek te horen bij voorbijgaande tijden. Maar sinds de jaren tachtig wint neoliberalisme aan kracht en in de decennia erna als reactie daarop ook populisme en rechts-nationalisme. Oorzaak hiervan lijkt een sterk op zichzelf teruggeworpen zijn van het individu en daarmee ook een gebrek aan gemeenschapszin en bezieling. Dit gebeurt terwijl het marktdenken alles domineert, ook binnen de overheid, en ondertussen ressentiment en xenofobie groeien.

Het personalisme en bezielde socialisme van Banning is daarmee naar mijn smaak uiterst actueel. Het kan een kompas zijn om een nieuwe weg te vinden.

Veel meer over Banning is onder meer te lezen in het boek *Geloven in het ideaal. Geschiedenis en actualiteit van de Arbeidersbeweging der Woodbrookers* (Uitgeverij Verloren 2019), geschreven door voormalig ambtelijk secretaris Maarten van de Bos van de Banning Vereniging. Bovenstaande putte ik uit dit belangwekkende boek.

Binnen de PvdA is de Banning Vereniging gelukkig nog altijd actief. Ook binnen GroenLinks (en zijn voorlopers) zijn mensen te vinden die op ondogmatische wijze religieus geïnspireerd zijn en dat niet los zien van hun politieke idealen. De PSP (Pacifistisch Socialistische Partij) werd mede opgericht door protestantse dominees, ook de Communistische Partij Nederland (CPN) telde predikanten en gelovigen, de PPR (Politieke Partij Radicalen) is ontstaan uit een beweging van jonge 'christenradicalen' die zich losmaakten van de toen grote en machtige confessionele ('christelijke') politieke partijen omdat zij als jongeren kozen voor progressieve en linkse politiek. Begin jaren tachtig richtten vooral gereformeerde christenen (voor wie politiek op christelijke grondslag belangrijk was) de Evangelische Volkspartij (EVP) op die samen met de andere drie partijen in 1990 opging in GroenLinks.

Ab Harrewijn op de voorpagina van De Linker Wang

Predikant Ab Harrewijn klom in de jaren negentig op binnen GroenLinks, werd partijvoorzitter en ook Tweede Kamerlid. Hij was nauw betrokken bij De Linker Wang, de werkgroep voor religie en levensbeschouwing binnen deze partij.

Harrewijn ging direct na de middelbare school theologie studeren. Hij raakte veel kwijt van het orthodox protestantse milieu waarin hij was opgegroeid. "Het hocus-pocus geloof en het individuele moralisme heb ik achter me gelaten. Oude godsbeelden hadden geen betekenis meer," zei hij in een interview vlak voor zijn overlijden (bron: interview met Harrewijn in *Christelijk Weekblad* door de auteur van dit artikel, 3 mei 2002).

Harrewijn werd getroffen door "het inzicht dat de Bijbel ook een andere kant heeft, de lijn van gerechtigheid en vrede. Tijdens mijn studie in Utrecht was ik vooral aan het actievoeren (...). Ik werd voorzitter van de studentenvakbond. Acties, comités en vredesgroepen waren aan de

“Het personalisme en bezielde socialisme van Banning is uiterst actueel.”

orde van de dag. Ik ben ook politiek actief geworden voor de CPN. Voor sommigen werd de CPN een soort nieuwe kerk, maar voor mij is het nooit meer geweest dan een politieke partij. Ik heb de theologie nooit ingewisseld voor de politiek. Ik was zelfs berucht om mijn Lenin- en Stalin-grapjes. Het gevecht met dogmatisme moet je altijd aan blijven gaan.”

Op de vraag of hij als theoloog iets toevoegt aan de Kamerfractie van GroenLinks, antwoordt hij in 2002: “Het is goed dat er theologen zijn binnen GroenLinks, maar dat geldt ook voor andere beroepsgroepen. Misschien heb ik wat meer gevoel voor de civiele samenleving. Als overheid kun je veel, maar lang niet alles. De overheid moet niet een moraal opleggen want de Staat kan niet alles. Het is goed dat je oog hebt voor wat mensen bindt, beweegt en inspireert. En dat daar positieve krachten van uitgaan waar samenleving en overheid baat bij hebben.”

Bij zowel Banning als Harrewijn herken ik dat zij, zoals het linkse politici betaamt, een belangrijke rol zien weggelegd voor de overheid, sociale wetgeving en economische herverdeling. Maar het gaat hun daarnaast ook om de mens die handelt vanuit vrijheid, verantwoordelijkheid en een vrijgevochten, maar ook weer niet compleet losgezongen, spiritualiteit. Het gaat in de politiek volgens hen ook om de mens als bezielde persoon en om bezielde maatschappelijke verbanden.

Ook de huidige voorman van GroenLinks-PvdA in de Tweede Kamer Frans Timmermans getuigt hiervan in een uitzending van Kruispunt TV op 19 november 2023. Daarin geeft hij aan nog altijd katholiek te willen zijn, hoewel hij

als kind misbruikt werd in de kerk. De sociale leer van de kerk en paus Franciscus’ oog voor ecologie spelen daarin een rol. Culturele en religieuze wortels vormen voor Timmermans de basis van zijn progressieve waarden. Ook op 10 november jl. toonde de GroenLinks-PvdA-fractie leider op televisie iets van zijn persoonlijke spirituele zoektocht in tv-programma *Adieu God*.

En zo zijn er binnen GroenLinks en PvdA natuurlijk talloos veel mensen te vinden voor wie geloof, levensbeschouwing, zingeving en/of spiri-

“Gezonde politiek kan niet zonder levensbeschouwelijke en spirituele voeding.”

tualiteit van belang zijn, al dan niet verankerd in een specifieke levensbeschouwing. Voor wie geldt dat eigenlijk niet? Gezonde politiek kan niet zonder levensbeschouwelijke en spirituele voeding in de meest brede en inclusieve zin van het woord. Nu er zoveel basale waarden op het spel staan, wordt links uitgedaagd om inspiratie en basiswaarden explicieter te maken.

Linkse politiek kan niet zonder bezieling en gemeenschap. Juist vandaag, waarin nihilistische en destructieve politieke krachten zo sterk zijn, moeten progressieve mensen laten zien wat hun dieperliggende wortels en waarden zijn. Ik pleit in de geest van Banning en Harrewijn voor een ondogmatische en personalistische bezieling, die wordt gekenmerkt door respect voor en openheid naar de grote diversiteit aan mensen, culturen en levensbeschouwingen.

Linkse en progressieve politiek heeft deze verbindende bezieling harder nodig dan ooit. Het geeft linkse mensen ook nieuwe inspiratie. Ik denk dat er een belangrijke opdracht ligt voor de Banning Vereniging en De Linker Wang om bewustwording hierover samen vorm te geven. Omdat er nu een gure extreemrechtse politieke en maatschappelijke storm is opgestoken, moet links terug naar de wortels. De Banning Vereniging en De Linker Wang zijn zelfs geróepen om juist nu de krachten te bundelen om samen, tegen de verdrukking

in, bij te dragen aan een inclusieve bezieling en inspiratie gericht op een politiek die zich principieel richt op democratie, mensenrechten, inclusie, vrede, duurzaamheid en sociale gerechtigheid. Er is geen tijd te verliezen!

Theo Brand is politicoloog en oud-hoofdredacteur van magazine De Linker Wang.

De les van Ien Dales

Met *Pontificaal sociaal verscheen dit jaar de biografie van Ien Dales, van de hand van journalist Sylvester Hoogmoed. Een kloeke pil van ruim 400 pagina's. Valt er vandaag de dag, dertig jaar na haar plotselinge overlijden, nog zo veel van deze struise, schaterlachende minister in mantelpak te leren?*

Door Twan van Lieshout

Ien Dales' biograaf Sylvester Hoogmoed start zijn boek met de opmerking dat de 'eerste vrouwelijke minister op het 'moederdepartement' na drie decennia na haar dood nog allerm minst vergeten is'. Of dit waar is, valt – in ieder geval voor mezelf – te bezien. Opgeleid als historicus en politicoloog, geïnteresseerd in politieke geschiedenis, en al jaren sociaaldemocraat, wist ik eigenlijk verrassend weinig van Ien Dales. Het is een naam die, zoals ook vermeld op de achterflap van de biografie, zo nu en dan nog bij integriteitskwesies ('een beetje integer bestaat niet') langskomt. Of in melancholische verzuchtingen van oude PvdA'ers die hopen op meer aansprekende volksvertegenwoordigers – meestal vergezeld met zinnen als 'de partij zou eigenlijk weer een Jan Schaefer op de lijst moeten zetten'.

Vandaar dat ik verbaasd was dat de eerste hoofdstukken van Dales' biografie terugleiden naar een nette jeugd in de bovenklasse, zich afspelend in het zwaar getroffen naoorlogse Arnhem. Tel daarbij op een sterke affectie voor het christelijk geloof van Dales en je komt uit op een omgeving die niet een

ideaaltypisch nest was voor socialisten of sociaaldemocraten.

Dales had dan aanvankelijk ook weinig interesse voor de politiek, en richtte zich na haar opleiding op het idealistisch kerkelijke werk bij Kerk en Wereld – een plek waar evangelisatie- en vormingsleer gegeven werd. Het was op deze plek dat ze in aanraking kwam met één van de oprichters, Willem Banning, die een leermeester voor haar zou worden. Dat zou zich uiten in het idee dat het geloof niet iets was dat louter op zondag op individuele wijze verinnerlijkt moest worden, maar dat juist extern uitgedragen, en in daden omgezet moest worden, actief in de maatschappij. Ien Dales werkte zich binnen Kerk en Wereld met haar scherpste en natuurlijk gezag langzaam maar zeker in 18 jaar op van cursusleidster tot uiteindelijk directrice. Het scala van de activiteiten van Kerk en Wereld was breed: van oecumenische ontmoetingsweekenden voor jongeren, lezingen van economen en theologen, tot drop-ins waarin via kunstactiviteiten 'deelnemers zich zoveel mogelijk konden uiten'. En dit allemaal ter verbreding en verdieping van het geestelijke welzijn en de maatschappelijke vooruitgang. Misschien werd het allemaal wel té breed, te democratisch en radicaal, want Dales – die zeker niet de motor was achter de democratisering – struikelde min of meer als directrice over een door *De Telegraaf* opgeblazen relletje over een bezinningsweekend waaraan ook communisten meededen.

Na Kerk en Wereld volgde, na een korte omzweving in de universiteit en het onderzoek, een baan als een doortastende directeur van de gemeentelijke sociale dienst in Rotterdam. Ook hier viel ze op bij cliënten en medewerkers: 'Het was

nogal een gestalte, met haar tas en mantelpakje. En de manier waarop ze sprak, die oogjes en die schorrelach, de soms jennende humor, het had iets. Iets dat niet is aan te leren; er zijn misschien trucjes voor, maar daar kijken mensen op een gegeven moment doorheen. Je hebt het of je hebt het niet', aldus een ambtenaar die voor haar werkte.

Hoe Ien Dales nu opeens werd uitverkoren om namens de Partij van de Arbeid staatssecretaris Sociale Zaken in het tweede (korte) kabinet-Van Agt (CDA/PvdA/D'66) te worden, blijft een onverwachte wending in haar leven. Het lijkt op een voordracht van André van der Louw, in Dales' directieperiode burgemeester van Rotterdam, maar het precieze hoe en waarom blijft hiervan wat schimmig. Een opvallende keuze, omdat Dales nu ook weer niet een sociaaldemocratische partijtigger was. Het is in ieder geval de geboorte van een politica met een dwarse eigen stijl. Geen dossiervreter, maar iemand die nuchter uit het hart zegt waarop het staat. Opmerkelijk genoeg was ze op een aantal thema's haar tijd vooruit, zoals het overzichtelijker maken van het socialezekerheidsstelsel: 'het stelsel deugt niet als je een jonge ambtenaar een half jaar moet trainen voor hij er iets van snapt'. Tegelijkertijd wraakte zich het feit dat de PvdA met haar iemand in huis had die niet bepaald uit de vakbondsmilieus kwam: ze stelde tot groot ongenoegen van de vakbeweging onomwonden een versobering van de ziektewet voor. Veel tijd om hierover te botsen had ze niet vanwege de vroege val van dit vechtkabinet van kemphanen Van Agt en Den Uyl.

Na haar korte tijd als 'stas' moest Dales als Kamerlid in de oppositiebankjes plaatsnemen. Het werd

niet haar gelukkigste tijd. En zo beschouwd was het voor deze bestuurder dan ook een opluchting dat ze burgemeester van Nijmegen kon worden. Hoewel ze dat maar 900 dagen is geweest, heerst er in de Waalstad nog steeds het beeld dat Dales allerlei belangrijke veranderingen heeft ingezet, zoals de huizenbouw van de Waalsprong. Hoewel dit beeld van een *macher* uit latere historische reconstructie deels legendevorming bleek, past het wel bij Dales: een uitstraling van iemand die geen angst voor porseleinkasten had, en *unverfrozen* haar eigen koers inzette.

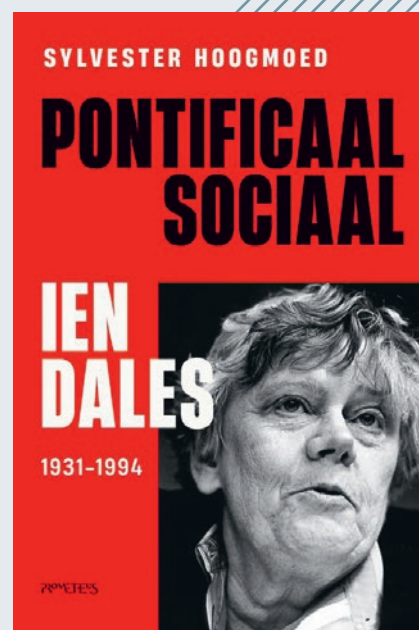
Zo ook in haar laatste ambt, dat van minister van Binnenlandse Zaken in Lubbers III (CDA/PvdA). Soms falend in de details, 'aartslui', en met gebrek aan diepe inhoudelijke expertise, wist ze toch twee belangrijke en slepende dossiers tot een afronding te brengen: de Wet gelijke behandeling, waarbij er voor homoseksuelen een aantal vormen van discriminatie verboden werden (zoals de mogelijkheid van ontslag voor homoseksuele docenten) – een waar huzarenstukje in een kabinet met het CDA. En de nieuwe Politiewet, die een einde maakte aan de tweedeling tussen de gemeentepolitie en de rijkspolitie.

Deze twee politieke wapenfeiten mogen wellicht in de tijd zelf belangrijke mijlpalen zijn geweest. Maar is dat voldoende om deze biografie interessant en lezenswaardig te maken? Ondanks dat Hoogmoed een volledig en overzichtelijk boek heeft geschreven, zijn met name de laatste hoofdstukken over haar ministerschap vrij droge staccato chronologische opsommingen van de dossiers waar Dales zich mee bezighield. Wel geslaagd is de epiloog, waarin de auteur terugblijkt op Ien Dales als inspiratiebron, met name voor latere politici.

Want wat is de waarde van Ien Dales nu nog na al die jaren? Misschien wel het meest als een politica die volledig authentiek was, een sterk eigen profiel had, en ergens voor stond. 'Een optreden van haar ging nimmer onopgemerkt voorbij', sprak het NOS-journaal in 1994 direct na bekendmaking van haar overlijden aan een plotselinge hartstilstand.

Of zoals Hoogmoed via een citaat van oud-Kamerlid en PvdA'er Jacques Wallage opvoert: 'Ze was niet volks, maar kennelijk wel van het volk.' In zekere zin had Ien Dales eenzelfde stijl als Pim Fortuyn: juist door in het geheel niet te pretenderen iemand van de arbeidersklasse te zijn, was ze daar wel relatief populair. Simpelweg omdat ze zichzelf was, en duidelijk durfde te zeggen wat ze ergens van vond, zonder eromheen te draaien. Bovendien was ze wars van de pers, wat haar een zeker anti-establishment-imago gaf. Waardoor ze veel geloofwaardiger was dan allerlei (latere) politici die zich met communicatieadviseurs omringen en elke boodschap vier keer door een opiniepanel of focusgroep laten doodchecken, om vervolgens bij een bevriend journalistiek medium in te steken.

Politici, en dat geldt zeer zeker ook binnen de Partij van de Arbeid, zouden er goed aan doen op hun eigen kompas te varen. Als hun manier van optreden dan niet aanslaat, hebben ze niks in de politiek te zoeken. Maar als dat wel zo is, dan hebben ze één van de meest aantrekkelijke eigenschappen van een politiek leider: authenticiteit. Ien Dales liet zien hoe je authentiek leiderschap dan vervolgens kunt kapitaliseren: zonder populistische standpunten te hoeven verkondigen, kwam ze – soms autoritair

drammend – met veel weg, en kreeg op sommige momenten verbazingwekkend veel voor elkaar, ook al moest ze tegen de stroom in. Zonder hulp van de media of een rotsvaste positie binnen de partij, maar juist op basis van persoonlijk gezag. Het zou goed zijn als niet louter die ene integriteitszin, maar juist deze les van Dales blijft hangen in het politieke geheugen.

Gelezen: Sylvester Hoogmoed, *Pontificaal Sociaal. Ien Dales. 1931-1994*, Amsterdam, 2024. 431 pagina's. ISBN 978 90 446 4479 1.

In gesprek
met

Albert Jan Kruiter

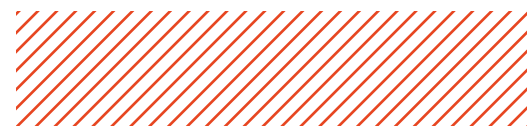

Door Dirk Achterbergh

Albert Jan Kruiter studeerde bestuurskunde, deed onderzoek naar het functioneren van de overheid en schreef in 2010 zijn proefschrift: *Onze democratie en verzorgingsstaat door de ogen van Alexis de Tocqueville*. Hij was in 2011 medeoprichter van het Instituut voor Publieke Waarden. 45 medewerkers werken nu aan het verbeteren van de publieke zaak: ze bieden praktische ondersteuning bij het oplossen van bureaucratische hindernissen.

De vrijheid om samen problemen op te lossen

Tegelijk verwerven ze kennis die kan worden aangewend voor de vormgeving van nieuwe ideeën over democratie en verzorgingsstaat. In de borst van Kruijter leven twee zielen: die van de sociaal werker en die van de wetenschapper. Hij noemt zichzelf en zijn collega's actie-onderzoekers. Ik sprak met hem over een mild despotische overheid, over de zwakte van de *civil society* en de democratie, en over welke kant het op moet met onze verzorgingsstaat.

Wat fascineert je zo aan Alexis de Tocqueville? Zijn zijn geschriften anno 2024 nog van betekenis?

“Je zou kunnen zeggen dat hij in 1835 al de grondtrekken beschrijft van de huidige bureaucratische crisis. Opvallend is dat hij niet zozeer gefocust is op het systeem van wetten en regels, maar de veranderingen in de samenleving onderzoekt. De gelijkheid tussen burgers en het democratische gehalte van de samenleving nemen toe, dat proces is onomkeerbaar na de Franse Revolutie. Maar hij ziet ook dat burgers in Frankrijk zich terugtrekken in hun eigen individuele leven en in hun eigen microwereld van gezin en familie. Publieke taken worden overgelaten aan de staat, burgers verenigen zich niet meer om gezamenlijk problemen op te lossen. Zo ontbreekt er een tegenmacht ten opzichte van de centrale staat, burgers komen als onmachtig individu tegenover een machtige overheid te staan, die mild despotische trekjes gaat vertonen. Dit sociologisch proces van toenemende gelijkheid en individualisering lijkt los te staan van de bestuursvorm of politiek beleid. 1789 leek een trendbreuk maar was dat niet. Na de Franse Revolutie is de koninklijke despoot verjaagd, maar in plaats daarvan is de individuele burger onderworpen aan de bureaucratie van de staat, aan het dictaat van de klerken. De toeslagaffaire in Nederland anno 2024 is daarvan een sprekend voorbeeld. In contact met de

overheid heeft te burger telkens weer een bureaucratische ervaring.

Op zijn reis door Amerika in 1831 ziet Tocqueville ook een andere werkelijkheid, namelijk burgers die zelf, in onderlinge samenwerking publieke taken op zich nemen. Daarbij moeten ze bij het stichten van een school het eens zien te worden over het lesprogramma, de een wil meer rekenen, de ander meer taal. Men weet: als we er niet uitkomen, komt er helemaal geen school, dus alleen met overleg, met geven en nemen kan resultaat worden geboekt. Dat noem ik dan de democratische ervaring: je actief inzetten, niet altijd je zin krijgen maar wel invloed hebben. Met Tocqueville denk ik dat de kwaliteit van die dagelijkse democratie, ook wel maatschappelijke democratie genoemd, rechtstreeks samenhangt met de vitaliteit van de politieke democratie. Zonder de eerste, erodeert de laatste.”

Tocqueville is populair bij rechts. Rutte en Baudet lopen met hem weg lijkt het. Hoe minder overheid, hoe beter, vrije burgers maken het zelf wel uit.

“Tocqueville wordt misbruikt om een neoliberaal verhaal te ondersteunen, om de zegeningen van de markt ten opzichte van de staat te benadrukken. Maar in 1835 was er amper sprake van een markt, dus zo'n verband is historisch gezien ongerijmd. Hij pleitte juist voor arbeiderszelfbestuur, onderlinge hulp en verzekeringen, voor een sterke *civil society*, voor de vrijheid van burgers om hun gezamenlijke problemen juist gezamenlijk op te lossen. Politieke partijen die Tocqueville claimen voor één kant van het verhaal, moet je altijd wantrouwen. Hij laat altijd meerdere kanten van een fenomeen zien. Individualisme heeft goede en slechte kanten. Net als bureaucratie bijvoorbeeld. Er zijn overigens al decennia problemen in het functioneren van de overheid. De verzorgingsstaat kan zijn

Over Albert Jan Kruijter

Albert Jan Kruijter (1976) is publicist en mede-oprichter van het Instituut voor Publieke Waarden (IPW). Het IPW ontwikkelt nieuwe manieren om publieke waarde te realiseren tegen minder kosten. IPW doet actieonderzoek en ontwerpt en test nieuwe oplossingen en interventies.

pretenties niet meer waarmaken. Individuele burgers vragen steeds meer van de overheid; niet alleen algemene voorzieningen, maar arrangementen die voor hen op maat gesneden zijn. Daar vertilt de overheid zich aan. Het antwoord in de jaren '80 was de neoliberale oplossing. De overheid was te groot en te complex geworden, die moest kleiner en de markt zou taken moeten overnemen.

Ik merkte al op hoe hardnekkig onderliggende historische en sociologische processen kunnen zijn, want een breekpunt was die neoliberale wending niet. Het was de staat immers die opnieuw het burgerschap definiëerde, bepaalde hoe burgers zich zouden moeten gedragen: ze moeten productief én consumptief zijn, gezondheid nastreven, zelfredzaam zijn en vooral het collectief niet tot last zijn. Ze moeten zich gedragen als een verstandig individu dat rationeel de beste keuzes maakt voor producten en diensten die de markt biedt. Koop een auto en koop een huis, het is jouw keuze en jouw individuele verantwoordelijkheid. Dit neoliberale mensbeeld en de daarbij passende wet- en regelgeving dwingt mensen ertoe om hun vrijheid op een bepaalde manier vorm te geven. Het is een soort van vrijheid die door de staat wordt gedictieerd. Intussen is het probleem van de gebrekkig functionerende overheid niet opgelost, net zoals veertig jaar geleden loopt de zaak vast. Pretenties

en ambities kunnen nog steeds niet worden waargemaakt, zie de treurige gang van zaken rond de afhandeling van de toeslagaffaire, de schaderegeling in Groningen en de problemen in de jeugdzorg.”

Wat nu? Moet de overheid weer de regie terugpakken zoals ter linkerzijde regelmatig wordt bepleit?

“Dat lijkt me erg kort door de bocht. Wat voor een overheid en welke regie wordt dan bedoeld? Tocqueville was daar al niet optimistisch over: door de onvermijdelijke individualisering verenigen burgers zich steeds minder en blijft het maatschappelijk middenveld zwak. Zo wordt er geen tegenmacht gevormd en zal de staat mild despotische trekjes blijven vertonen.

De staat geeft zijn zeggenschap niet graag uit handen en blijft de neiging houden om burgers te disciplineren en zijn normen en zijn expertise dwingend op te leggen. Ik kom dat maar al te vaak tegen in de dagelijkse praktijk. We spraken bijstandsmoeders die in één buurt wonen. Zij gaven aan dat ze best wilden werken, maar dat vervolgens de lokale kinderopvang daarbij een probleem was door personeelstekorten. Wij stelden voor om die opvang dan te organiseren samen met die moeders, die bij toerbeurt dienst zouden doen in een op te richten crèche. Zo snijdt het mes toch aan twee kanten: de gemeente is minder kwijt aan bijstandsuitkeringen en vrouwen kunnen doen wat ze graag willen, namelijk aan het werk. Maar dat stuit op allerlei systeem-eisen: het plan kon niet voldoen aan de hoge eisen van opleiding en personeelsinzet die diezelfde overheid stelt aan de kinderopvang. Terwijl in het dagelijkse leven die moeders de eigen en andermans kinderen kunnen opvangen zonder gedetailleerde kwaliteitseisen. Met andere woorden: de vrijheid van burgers om gezamenlijke problemen gezamenlijk op te lossen

wordt door de overheid op grond van wet- en regelgeving beknot. Door die ijzeren bureaucratische wetten is er in de kinderopvang een personeelstekort gecreëerd aan de ene kant, en zitten burgers gevangen in een uitkering aan de andere kant. Liever bijstandsuitkeringen dan moeders aan het werk.

In een bepaald postcodegebied kwamen veel problematische schulden aan de regionale zorgverzekeraar aan het licht. Talloze hulpverleners, incassobureaus, deurwaarders en medewerkers van de zorgverzekeraar zijn dag in dag uit bezig om al die individuele schuldenaren achter de broek te zitten of iets voor hen te regelen. Door die schulden is er veel stress, gezinsproblemen, wat weer werk oplevert voor jeugdhulp en de gezondheidszorg. Al met al zijn er heel veel mensen bezig met die schulden en kost dat ook nog eens heel veel geld. Wat zou er nu gebeuren als we zeggen: we verenigen die mensen met schulden en treffen een collectieve regeling met die zorgverzekeraar. Schulden weg, stress weg, en we houden mensen en geld over. Dat geeft ruimte om andere dingen te doen, bijvoorbeeld het verduurzamen van de buurt. Juist het idee van collectieve actie, de mogelijkheid om samen problemen op te oplossen, is uit beeld verdwenen. Sterker nog: die is door de overheid onmogelijk gemaakt door uitgebreide

regelgeving, die exclusief gebaseerd is op de verhouding van de individuele burger en de staat. Zo worden zelf gekozen, collectieve oplossingen, steeds weer belemmerd.

Wat bij deze voorbeelden ook meespeelt is de risico-regel-reflex: het zou maar eens mis kunnen gaan. Waar de staat telkens de verantwoordelijkheid naar zich toetrekt, is de staat bang om bij incidenten aansprakelijk te worden gesteld. Eén incident leidt dan meteen tot een waaier van kwaliteitseisen die van toepassing worden verklaard voor een hele sector. Vervolgens moet er toezicht worden gehouden en gehandhaafd, wat over de hele publieke sector gerekend tot een kwaliteitsindustrie leidt, die geld en personeel onttrekt aan de primaire dienstverlening. En dat helpt niet bepaald bij het tegengaan van personeelstekorten. Ouderenzorg, openbaar vervoer, jeugdzorg, schuldsanering, allemaal domeinen waar gezamenlijk handelen en gezamenlijke verantwoordelijkheid van burgers zouden helpen om de dienstverlening beter te maken, met minder mensen en voor minder geld. En ja, het zal best wel eens misgaan bij initiatieven in het middenveld, maar niet meer dan bij de overheid of in de markt nu het geval is.”

Als groepen burgers zelf problemen gaan oplossen, krijg je dan geen rechtsongelijkheid? Dat is bij gemeentelijke WMO-regelingen al het geval, waarbij de ene gemeente anders opereert dan de andere. Dat ligt allemaal heel gevoelig.

“Dat is zo, maar is dat erg? Moeten we niet eens af van dat starre gelijkheidsdenken? Tolstoj schreef al in de openingszin van Anna Karenina: ‘Alle gelukkige gezinnen zijn op dezelfde manier gelukkig. Ongelukkige gezinnen zijn ongelukkig op een verschillende manier.’ Hebben we onze bureaucratieën niet zo ingericht dat mensen die ongelijk zijn worden

‘Politieke partijen die Tocqueville claimen moet je altijd wantrouwen.’

uitgesloten? Daarvan worden juist de meest kwetsbaren de dupe.

In Amsterdam Zuidoost, een van de armste stadsdelen van Nederland, kwamen we erachter dat veel mensen met schulden aan instanties als de woningbouwvereniging en de zorgverzekeraar, daarnaast ook onderlinge schulden hebben. Men leent van en bij elkaar, eigenlijk kun je spreken van onderling bankieren. Als de totale schuld bij sommigen dan problematisch wordt en hun boven het hoofd groeit, komt de schuldhulpverlening in beeld. Echter dan moeten wel bonnetjes worden overlegd en die zijn er niet bij het onderling financieel verkeer. Dus die schulden kunnen niet mee in het saneringstraject. En dus kun je je burelen niet afbetalen en ontwricht je die relatie. Je kunt ook zeggen: die mensen zijn onderling solidair. Ze helpen elkaar. Maar dat vindt het bureaucratische systeem moeilijk om te zien.

Wil die civil society weer vleugels krijgen, dan zullen we niet gelijkheid, maar vrijheid en solidariteit als kernwaarden moeten nemen. Geef burgers de vrijheid om naar bevind van zaken zelf oplossingen te bedenken. En die kunnen van elkaar verschillen, ongelijke gevallen verdienen ook een ongelijke behandeling. Een veel gehoord argument tegen burgerinitiatieven is dat dit iets is voor hoogopgeleiden, en dat die daarom geen steun verdienen. Mag ik erop wijzen dat de SDAP een partij was van dominees en onderwijzers, vinden we dan ook dat die partij maar niet had moeten worden opgericht? Elk nieuw initiatief begint bij slimme mensen. Dat hoeven overigens niet automatisch hoogopgeleide mensen te zijn. Rem die initiatieven niet af, maar zorg ervoor dat naast vrijheid ook solidariteit een kernwaarde is. Je ziet maar weer, Tocqueville zou ook kritisch zijn geweest op sociaal-democratische partijen die onder het

‘Moeten we niet eens af van dat starre gelijkheidsdenken?’

vaandel van gelijkheid initiatieven vanuit de gemeenschap met wanstouwen tegemoet treden. En die de neiging hebben solidariteit liever via de belastingdienst te willen regelen dan via het direct contact van samenwerkende burgers.”

Dus meer civil society, meer maatschappelijk middenveld en meer vrijheid voor groepen burgers om samen problemen op te lossen.

Dat klinkt mooi, maar hoe komen we daar? Ik hoor meer ‘wij burgers eisen’ dan ‘wij burgers doen’.

Voormalige volkspartijen waarin het gemeenschapsdenken nog belangrijk was krijgen nu niet veel stemmen. Is dat reden voor pessimisme?

“Hebben we een alternatief? We zien dat we overal mensen tekortkomen. Het is toch duidelijk dat als we alleen de oplossing zoeken op de as tussen overheid en markt, we niet uit de problemen komen. Zonder vitaal maatschappelijk middenveld blijven we vastlopen. Burgerinitiatieven, coöperaties en gemeenschappen die publieke taken zelf ter hand nemen bestaan al. Sterker nog, we hebben er veel ervaring mee. Woningbouwcorporaties waren ooit van huurders, scholen waren ooit van ouders, ziekenfondsen waren ooit van arbeiders. Niet dat we die nu maar klakkeloos moeten kopiëren, maar we staan wel voor de uitdaging om de civil society op een 21ste-eeuwse wijze vorm te geven. Ziegler en Gautier (Een wereld van gemeenschappen, Lemniscaat 2023) beschrijven talloze voorbeelden van geslaagde initiatieven: parkaanleg, openbaar groen, energie- en zorgcoöperaties, bijlessen voor kinderen

en statushouders, lokale kroegen en buurthuizen.

Hier en daar wordt al geëxperimenteerd met een buurtbatterij. Denk je eens in: we schaffen allerlei individuele subsidies af en gemeenten of woningbouwcorporaties faciliteren de aanschaf van een buurtbatterij. Ze geven die batterij in beheer bij de bewoners. De opbrengst daarvan wordt in onderling overleg besteed. Naarmate bewoners er beter in slagen om gezamenlijk de batterij efficiënt te gebruiken, zal er ook meer opbrengst zijn. En ja, de ene groep zal er meer uit halen dan de andere, maar die verschillen worden door de overheid niet wegbelast of weggeregeld, ze worden juist omarmd om ervan te leren. Het beheer van een zeggenschap over zo’n buurtbatterij zou een mooie democratische ervaring kunnen opleveren, iets waar we juist nu veel aan zouden kunnen hebben.

Ik ben best wel optimistisch dat de urgentie breed gevoeld wordt dat we niet verder kunnen op de manier waarop we nu bezig zijn.

Demonstratie Brussel op internationale vrouwendag 2023.
Foto door Ale Mi

Wilders en krachtige vrouwen, het botert niet

Door Evelien Polter

‘Hoe dwazer iets is, hoe meer bewonderaars iets heeft, zodat bij de meeste mensen de slechtste dingen in de smaak vallen’, schreef Erasmus al in zijn *Lof der Zotheid*. Maar wie bepaalt wie knettergek is, zoals Geert Wilders anderen graag noemt? Want wie een ander ‘knettergek’ noemt, stelt zichzelf tot norm.

Wilders heeft nu twee keer geroepen dat burgemeester Halsema uit het bestuur van de gemeente Amsterdam gezet moet worden. Alle boosheid van hem en zijn rechtse vrienden richt zich op haar na de gebeurtenissen in Amsterdam voor en na de voetbalwedstrijd Ajax – Maccabi Tel Aviv. De burgemeester en de gemeente zetten zich enorm in om alles goed te laten verlopen, maar het lijkt niet uit te maken met hoeveel middelen de politie de orde probeert te handhaven. Halsema kan het nooit goed doen.

De PVV-leider en krachtige vrouwen, het botert niet. Eerst was het Sigrid Kaag waar hij zijn fatwa over uitriep, nu is Femke Halsema aan de beurt. Een vrouw waar hij wel positief over spreekt is Marjolein Faber die hij benoemde als minister binnen zijn kabinet. Zij is de tegenpool van Halsema. Zij laat zich wegzetten als het Wilders politiek gezien beter uitkomt en hij zelf liever de touwtjes in handen heeft. Zij lijkt op Katrien van Jan Klaasen, een pop in de poppenkast van de PVV-hoofdman.

Je ziet bij radicaal rechtse politici of *influencers* vaak een hang naar traditionalisme. Door aangewakkerde angsten ontstaat er behoefte aan orde en stabiliteit en dat moet kennelijk beginnen bij traditionele gendernormen. Uitsproken vrouwen passen daar niet bij, vooral niet als ze links zijn.

De toekomst van Europa ligt in het gezin, zegt de Hongaarse premier Viktor Orbán. Hij was de eerste regeringsleider die Geert Wilders feliciteerde met zijn verkiezingsoverwinning. Vorig jaar kwamen deze politieke leiders met hun geestverwanten in Boedapest bijeen om hun zorgen te uiten over de bevolkingsafname in Europa. Een afname die volgens de aanwezigen, waaronder de Italiaanse premier Giorgia Meloni, kan worden gestopt door een herwaardering van het gezin, niet door migratie. Er wordt een subtiel verband gelegd tussen feminisme en radicaal rechtse omvolkingstheorieën. Feministen zijn daarin de zondebok voor ‘culturele zelfmoord’ via dalende geboortecijfers, omdat ze aan anticonceptie doen. Vaak gaat dit hand in hand met klachten over diversiteit, zoals mensen van kleur in reclames of regenboogvlaggen, zij zouden het traditionele gezin bedreigen.

Met de overwinning van Trump in Amerika dreigt daar voor miljoenen vrouwen veilige abortus, anticonceptie en goede gezondheidszorg weg te vallen. Hierdoor wordt voorbijgegaan aan de autonomie van zwangere mensen om zelf uit te maken hoe ze hun leven willen leiden. Abortus is een optie waar vrouwen gebruik van kunnen maken als het verkeerd gaat. Het is een soort noodrem. In die zin draagt abortus enorm bij aan het reproductieve zelfbeschikkingsrecht van vrouwen. Radicaal rechts rechtvaardigt hun beleid en deze wetten gericht tegen reproductieve vrijheid door een ingebeelde aanval op het gezin te verzinnen.

Wat normaal en raar is moeten we niet overlaten aan het oordeel en de macht van deze witte masculiene mannen. Het ligt aan ons om ervoor te zorgen dat het gif van de vrouwenhaat van Wilders en Trump wordt bestreden door om alle door hen bedreigde vrouwen heen te gaan staan.

De reis van Małgorzata Mirga-Tas

Wat de Olympische Spelen zijn voor atleten, is de Biennale van Venetië voor kunstenaars. Als je als kunstenaar gekozen wordt voor het internationale- of landenpaviljoen, is het alsof je de gouden medaille al binnen hebt. En de impact die deelname heeft, kan soms een hele gemeenschap beslaan.

Door Puck Gerkema

Een goed voorbeeld hiervan is de selectie van de Poolse-Roma kunstenaar Małgorzata Mirga-Tas (Czarna Góra, 1978) voor het Poolse paviljoen in 2022. Zij richtte het gebouwtje in met haar monumentale installatie *Re-enchanting the World*. Met deze serie wandtapijten vroeg Mirga-Tas aandacht voor de Roma-gemeenschap, een van de grootste en oudste etnische minderheden in Europa. Al eeuwenlang gaat deze groep gebukt onder negatieve en stigmatiserende stereotypen, wat onder andere leidde tot de Porajmos in de Tweede Wereldoorlog. Mirga-Tas ziet het niet alleen als haar taak om op te komen voor haar gemeenschap, maar bovenal om de gemeenschap zelf het woord te laten voeren. Veel van haar kunstwerken maakt ze dan ook in groepsverband met vrouwelijke familieleden, vrienden of burens. Nu is deze bijzondere installatie ook te zien in Nederland: de tentoonstelling *Małgorzata Mirga-Tas: This is not the end of the road* in het

Bonnefantien is niet alleen een ontmoeting met Mirga-Tas zelf, maar ook met een hele gemeenschap.

Net als op de Biennale vormt de grote installatie *Re-enchanting the World* (2022) het hart van de expositie in Maastricht. In deze twaalf gigantische wandtapijten – elk ongeveer 4,6 meter lang bij 3,8 meter breed – heeft de kunstenaar historische en iconografische beeldtaal verweven met scènes uit de Roma-geschiedenis, hedendaagse helden en belangrijke figuren, en voorstellingen uit het leven van Mirga-Tas zelf. Voor deze wandtapijten liet de kunstenaar zich inspireren door twee historische kunstwerken, allereerst door de fresco's in de Salone de Mesi in de Palazzo Schifanoia in Ferrara. Deze vijftiende-eeuwse fresco's zijn opgebouwd uit drie secties: bovenin zie je een voorstelling uit de Griekse mythologie, de middelste sectie toont tekens uit de dierenriem (sterrenbeelden als Leeuw,

Maagd, Schorpioen) en onderin zijn scènes te zien uit het dagelijks leven van Ferrara. Daarnaast keek Mirga-Tas naar de zeventiende-eeuwse prentenserie *Le Bohémiens* van de Franse kunstenaar Jacques Callot (1592-1635). De etsen van Callot tonen het leven van de Roma-gemeenschap in een negatief licht: je ziet bedelende mannen en vrouwen in schamele kleding, die hun roes uitslapen onder een boom of kaartspelen met jengelende kinderen om hen heen. Deze serie was helaas van grote invloed op het stereotiepe beeld van de Roma en op de wijze waarop zij in de Europese kunst werden afgeschilderd. Voor *Re-enchanting the World* – waarbij je *re-enchantment* kunt vertalen als een magische of mooie (her)betovering – herinterpreteert Mirga-Tas deze historische kunstwerken om een waardig beeld te tonen van de Roma-gemeenschap en identiteit.

'It's our right to speak for ourselves,' vertelt de kunstenaar in de making-of-video van haar kunstproject. Niet de blik van de buitenstaander, maar de Roma-verhalen, helden en dromen staan centraal. In de bovenste laag van haar wandtapijten komen Callots figuren terug, maar dan in een ander daglicht: de Roma, gekleed in hun (kenmerkende) kleurrijke kleding, lijken niet buiten 'rond te zwerven', maar in harmonie te leven met de flora en fauna om hen heen. De middelste baan toont geen constellaties, maar beroemde en hedendaagse figuren uit de gemeenschap, zoals dichter Papusza, de Zweedse politicus Soraya Post en de oorlogsheld Alfreda Noncia Markowska. De onderste laag van de wandtapijten laat scènes zien uit het leven van de kunstenaar zelf in haar dorp Czarna Góra; het huis van haar grootouders, het besneeuwde landschap, haar oma's, tantes en nichten kletsend op de bank. Het effect van deze grootse wandtapijten is inderdaad betoverend: omringd door de

kunstwerken vergeet je even dat je in de tentoonstellingszaal van het Bonnefanten staat. De verschillende lagen (geverfd) textiel geven een diepte en kleur aan de voorstellingen, alsof de mensen voor je ogen bewegen en je van tapijt naar tapijt gidsen. Hoe langer je kijkt, des te meer details je opvallend: er dwarrelen echte veren rondom een geplukte kip, de rozenkrans van een oude dame is ingenaaid. Waar de Italiaanse fresco's vertellen over de successen van vijftiende-eeuws Ferrara, nemen deze wandtapijten je mee in de wereld van de kunstenaar. En waar de zeventiende-eeuwse Callat een stigmatiserend beeld van de Roma-gemeenschap etste, toont Mirga-Tas haar *inner circle* op liefdevolle wijze.

De wandtapijten zijn de ster van de show, maar er is nog meer te zien. Niet alleen meer werk van Mirga-Tas, maar ook nieuw werk dat ze samen met Morena Bamberger (1994) maakte, een Limburgse kunstenaar afkomstig uit de Sinti-gemeenschap. Bamberger combineert in haar oeuvre, net als Mirga-Tas, verschillende technieken

en materialen voor haar textiele schilderijen, installaties en (animatie)video's. Haar grootste installatie, *Sonnekaskro Djiiphen* (2024), verwelkomt je gelijk bij binnenkomst van de tentoonstelling. Het is een roze woonwagen, bekleed met kleurrijke doeken, edelstenen, plastic rozen en duizenden pailletten. De wagen wordt vergezeld door een bijpassende teckel en haan, en voortgetrokken door een roze, glinsterende eenhoorn; je verwacht elk moment dat een magische prinses in deze 'koets' zal plaatsnemen. Zoveel schoonheid en eerbied past ook, volgens Bamberger, bij dit 'huis op wielen'. Ze heeft de woonwagen ingericht als tempel of eerbetoon aan de reizende Sinti- en Roma-gemeenschappen; zelfs als leden niet meer rondtrekken, blijven ze de gebruiken van hun volk in ere houden. De tentoonstelling *This is not the end of the road* laat zien dat deze uitspraak niet alleen geldt voor Mirga-Tas zelf, na haar overweldigende succes op de Biënnale, maar ook voor de herwaardering van de Roma-gemeenschap. De reis gaat verder.

Puck Gerkema (1993) deed de bachelor kunstgeschiedenis (Amsterdam) en master Arts & Culture (Leiden). Ze is redactielid bij De Kunstmeisjes en werkt bij boekhandel Broese in Utrecht.

De tentoonstelling 'Małgorzata Mirga-Tas: This is not the end of the road' is nog te zien in het Bonnefanten t/m 16 februari 2025. Meer informatie: <https://www.bonnefanten.nl/nl/tentoonstellingen/malgorzata-mirga-tas> Dit artikel is oorspronkelijk gepubliceerd op www.kunstmeisjes.com

Małgorzata Mirga-Tas, 'Re-enchanted the World: March', 2022, collectie Bonnefanten

Morena Bamberger, 'Sonnekaskro Djiiphen', 2024 collectie Bonnefanten

In gesprek
met **Marinka
Mulder**

Je maximaal inspanssen voor de ander

Door Egbert de Vries

We spreken Marinka Mulder wanneer ze onlangs is gestopt als wethouder voor de PvdA in Renkum en net gestart is als directeur-bestuurder van PAS, die in Arnhem kansengelijkheid en onderwijsondersteuning biedt. Marinka is lid van het landelijk partijbestuur. Op de vraag naar haar eigen levensbeschouwelijke achtergrond geeft Marinka aan dat ze niet gelovig is opgevoed. Haar ouders hadden een christelijke opvoeding gekregen, maar die gaven dat niet door. Zodoende kende ze de kerk alleen van Kerstmis bij opa en oma. Dat veranderde toen ze een paar jaar geleden een leiderschapsleergang ging volgen.

Over Marinka Mulder

Marinka Mulder (1989) studeerde geschiedenis en staats inrichting aan de Hogeschool Utrecht. Ze gaf les, werkte voor de PO-raad en was 6 jaar wethouder in Renkum.

Een leidinggevende van haar toenmalige werk had die leergang aangera- den. Ze dacht aanvankelijk dat het een leergang zou worden zoals er zoveel zijn, met theorie over leidinggeven en oefeningen om die in de praktijk toe te passen. “Maar deze ging veel meer over wat jou richting geeft, en intrinsiek motiveert. De vraag die centraal stond was ‘Hoe gaan wij met elkaar om?’ En dat greep mij eigen- lijk wel. ‘Wat geeft jou richting in het leven en houvast bij tegenslag of geluk?’ In het begin riep dit weerstand bij me op, maar uiteindelijk heb ik van deze aanpak veel meer geleerd hoe je jezelf kunt zien in een leiding- gevende positie.”

Na deze leergang ging Marinka op zoek naar wat haar richting geeft en kwam ze bij dat onderzoek bij de Bijbel uit die ze voor het eerst ook ging lezen. Bijzonder, want ze had geschie- denis gestudeerd en daarbinnen onderzoek gedaan naar het ontstaan van het christendom – meer vanuit een historisch perspectief. “Ik had de Bijbel nog nooit benaderd met ‘wat betekent dit voor mij?’” En nu leest ze regelmatig de Bijbel en probeert ook iedere dag te luisteren naar de podcast ‘Eerst dit’ van de EO. Deze podcast geeft een overdenking bij een Bijbel- tekst en eindigt ook met een vraag. “Centraal staat de vraag hoe Jezus lei- dinggeeft in jouw leven. Ik vroeg me af, voel ik mij hier comfortabel bij – en dat was vrij vlot het geval. Daarna ging ik de Bijbel erbij pakken en opschrij- ven wat het voor mij betekent.”

Dit speelde in tijd van corona, en toen was het dus minder makkelijk om er met anderen over te spreken. “De kerken waren dicht en ik vond het sowieso ingewikkeld. Hoe doe je dat, naar een kerk gaan?” Ook nu kan Marinka zich nog niet goed plaatsen in een bepaalde kerkstroming. Ze is bij veel kerken geweest en heeft ook de alphacursus gevolgd, bedoeld om op

een ontspannen manier te ontdekken wat het christelijk geloof inhoudt. Daarna heeft ze een opleiding gedaan om anderen daarin te begeleiden.

“Het kerkgebouw is niet mijn thuis- basis. En veel conventies en gebruiken ken ik niet. Dan voel je je toch al snel een buitenbeentje. Ik ben dus nog wel zoekende, naar welke kerk bij mij hoort. Maar ik heb het mezelf niet opgelegd. In het begin dacht ik ‘O, dat moet echt.’ Maar inmiddels ben ik erachter gekomen dat dat onzin is. Het hoeft niet. Het is fijn om geloof te delen, maar het is ook echt wel iets persoonlijks.”

Haar keuze voor levensbeschouwing is dus ontstaan toen Marinka al lang politiek actief was als volksvertegen- woordiger en bestuurder. Dat werpt de vraag op hoe deze verandering haar politieke werk heeft beïnvloed. “Het heeft mij als mens beïnvloed, dus ook in mijn werk. Wat er enorm mooi aan is, is het enorme vertrou- wen dat je er mag zijn. God vraagt je om je maximaal in te spannen voor de ander. Dat heeft mij richting én vertrouwen gegeven. Het betekent niet een vertrouwen dat alles wat je doet, goed is. Je wordt juist uitgedaagd om te reflecteren op dat wat je doet, of het ook goed is. Het geeft je een stabiele basis.”

oordelen. Het heeft mij veel gebracht in de contacten met anderen in mijn wethouderschap.”

Hoe dat haar veranderd heeft ten opzichte van tien jaar geleden? Politiek is een vak van grote verant- woordelijkheden. “Je voelt dat je iets moet zijn waar je je niet altijd com- fortabel bij voelt. En dat je dus enorm je best moet doen. Dat voel ik nu nog steeds, maar ik heb nu ook het gevoel dat ik daarin helemaal mezelf mag laten zien daarin. Het is nu meer in balans. Maximaal je best doen voor de ander, vanuit je functie, en tegelijk het vertrouwen voelen dat je dat niet alleen hoeft te doen. Ik denk dat dat het grootste verschil is.”

En de anderen, haar fractiegenoten en collega's, hoe hebben die gereaa- geerd op deze ontwikkeling? “In het begin vond ik het leuk om er over te praten. Maar soms kreeg ik een minder enthousiaste reactie. ‘Zo’n moderne vrouw en dan deze keuze’, die reacties heb ik ook wel gehoord. Mensen willen het er ook niet altijd over hebben. Bijvoorbeeld omdat zij zichzelf ontworsteld hebben aan een geloof wat voor hen niet positief was. Wat mooi was, dat andere collega's die zelf naar de kerk gingen, het daar ook ineens over gingen hebben. Daar heb

‘Wat er enorm mooi aan is, is het enorme vertrouwen dat je er mag zijn.’

“Dus neem ik mij ieder dag voor: ‘Wat geeft God mij mee voor deze dag en welke richting?’; ‘Wat is mijn houvast voor deze dag?’ Dat kunnen verschil- lende dingen zijn. De tijd nemen, goed luisteren, de ander te zien zonder te

ik veel aan gehad. Ik werd uitgeno- digd bij een kleine kerkgemeenschap een zondag mee te eten, dat was een leuke ontmoeting. En verder heel veel mensen die het gelukkig helemaal niets uitmaakt. Die denken; Oké, het is goed.”

Specifiek binnen de PvdA lijkt de acceptatie er te zijn. “Er zijn best veel gelovige PvdA’ers, niet allemaal christenen. Ik vind dat wel heel erg bij ons passen. De Banning Vereniging is er ook al een hele tijd. Ik denk dat niet-PvdA’ers er eerder vreemd van opkijken. Dat is dan meer het beeld dat over de PvdA bestaat.”

Marinka heeft haar wethouderswerk niet heel anders aangepakt. Maar ze is zich wel bewuster van de relatie die je met anderen aangaat, met een inwoner, of in de raad, of met de collega’s in het College. “Misschien ben ik ook wel principiëler geworden in dat we het met elkaar moeten doen.” Dat brengt ons bij de vraag of dit ook effect gehad heeft op haar besluit om te stoppen als wethouder. Dat vindt Marinka moeilijk om te beoordelen. “Ik ben mij wel bewuster geworden van mijn eigen grenzen. Of welke waarde ik belangrijk vind in mijn werk, en in mijn leven. Dat heeft er misschien wel aan bijgedragen. Dat ik uiteindelijk dacht; Ik kan dat op deze plek nog moeilijk verdedigen naar mijzelf. Welke consequentie moet ik daar dan uit trekken?”

Dit was niet op één moment. Ze had het ongemak al eerder ervaren, maar het was nu minder goed weg te stoppen. ‘Ben ik mij er dan meer bewust van geweest? Ik ben bewuster gaan bedenken: wat zijn mijn waarden en hoe kan ik daarmee richting geven aan mijn werk en alles eromheen.’ Het is niet zo dat dit altijd lastig is in politiek werk. Het ging er meer om dat Marinka zelf niet meer wist hoe ze zich ertoe kon verhouden op een manier waarop ze het nog naar zichzelf kon verantwoorden. “Er zijn veel meer mensen die waarde gedreven politiek bedrijven, zo in het leven staan en een modus hebben gevonden. Er moet een modus zijn om dit goed te kunnen doen, alleen ik heb die niet gevonden.”

‘Misschien ben ik ook wel principiëler geworden in dat we het met elkaar moeten doen.’

Marinka geeft het voorbeeld van een raadslid in Renkum, dat van huis uit gelovig is, een heel moeilijke tijd heeft gehad in haar fractie. Zij voelt echter dat het heel erg de opdracht van God is om dat ambt te blijven vervullen. Zo kun je ook in het leven staan. Dat heeft zij ook met haar besproken. “Ja, we zijn daar best wel open over geweest, want ik voel dat niet zo. Ik geloof niet dat God de functieverdeling maakt.” Dat brengt ons gesprek op roeping. Voel je een roeping? Marinka geeft aan dat één van haar favoriete Bijbelteksten Romeinen 12 is over de roeping van Paulus, “dat je geroepen wordt om te doen waar je goed in bent en dat in te zetten voor de Gemeente of de gemeenschap.” Maar dat inzetten kan natuurlijk op verschillende plekken in de samenleving.

Op de vraag of Marinka in haar werk als wethouder dilemma’s is tegengekomen waar haar levensbeschouwelijke waarden botsten met de uitvoering, geeft ze aan dat dit op de inhoud niet het geval is. Natuurlijk zijn er dossiers geweest waarbij er zaken aan de orde kwamen die niet overeenkomen met waarden waar je voor staat, maar dan is het politieke werk om ervoor te zorgen dat we uiteindelijk daar wel toe komen. “Als je mij vraagt, was er zo’n conflict? Dat ik eigenlijk niet kon dragen vanuit mijn geloof? Dat was niet aan de orde, nee. Ik heb weleens gedacht, ‘dat is geen optimaal besluit’, maar heb dat nooit verbonden aan mijn geloof. Misschien omdat het voor mij nog relatief nieuw is.”

Dan is het de vraag of het onderwerp voldoende aandacht krijgt in de partij. Wat Marinka betreft kan er überhaupt meer aandacht zijn voor het inhoudelijk gesprek in de partij. De partij, de vereniging zou een plek moeten zijn waar je elkaar ontmoet voor een gesprek. We laten ons leiden door actualiteit, maar nemen geen tijd voor onderwerpen die ook belangrijk zijn. “Waarom doen we dingen die we doen? Die vraag komt door alle onderwerpen die ook belangrijk zijn, weinig tot zijn recht. Begrijpelijk, maar wel jammer.”

Demografische ontwikkelingen

Bij de hoorzittingen van de kandidaat-bewindslieden, afgelopen juni, werden de PVV-kandidaten stevig aan de tand gevoeld over de omvolkingstheorie; hadden zij daar echt over gesproken? En was dat wel acceptabel als lid van het kabinet? Schielijk namen ze hier afstand van. Van een van bovenaf georkestreerde vervanging van de witte Nederlander door mensen uit andere volken was geen sprake. Wel hadden ze zorgen over 'de demografische ontwikkelingen'. Toen ik dat hoorde moest ik denken aan het Engelse 'this is leading from insult to injury' oftewel: van kwaad tot erger.

Terzijde; er is geen enkel bewijs geleverd voor een vooropgezet plan van de elite om Europa of Nederland om te volken. Maar er is wel degelijk overheidsbeleid geweest dat immigratie heeft aangewakkerd. Rechts overheidsbeleid. Denk bijvoorbeeld aan de uitnodiging aan gastarbeiders om in Nederland te komen werken, gedaan door CDA-VVD-kabinetten in de jaren zestig. Of aan de kennis-migrantenregeling van Rita Verdonk (sic!) gedurende een VVD-CDA-D66-kabinet, die de rode loper uitrolde voor internationale studenten en arbeidsmigranten. De jarenlange weigering van rechts om de tariefmuren met Afrika af te breken waardoor de economie zich daar minder ontwikkelt – en arbeiders elders hun heil zoeken. Door rechtse onwil tot werkelijke aanpak van het klimaatprobleem geldt dat het aantal klimaatvluchtelingen dat naar Europa gaat komen nóg groter gaat worden. De linkse partijen krijgen vaak het frame opgedrukt pro-migratie te zijn, omdat ze pleiten voor een ruimhartiger vluchtelingenbeleid. De realiteit is dat het vooral de rechtse partijen zijn geweest die beleid voerden dat tot sterkere migratie leidt.

Er is wel degelijk overheidsbeleid geweest dat immigratie heeft aangewakkerd.

Egbert de Vries is voorzitter van de Steunstichting Banning Vereniging

Dat gaat nu veranderen. In dit kabinet zitten ministers (Faber, Klever, Agema) die zich zorgen maken om 'de demografische ontwikkelingen'. Dat werd verder niet gespecificeerd in de hoorzitting, maar iedereen had wel door dat het hier niet over de vergrijzing ging, of de trek naar de stad. Het ging hier om de migratie en over het feit dat het aantal inwoners van kleur sneller stijgt dan het aantal witte. En zo werd een gesprek over de elite die ons bestuurt richting globalisering ineens een discriminatoir gesprek met lichte ondertoon van racisme. Uiteraard zullen betrokkenen zich haasten te verklaren dat hun uitspraak slechts ging over de toename van het aantal migranten *an sich*, feit is dat de door hen gekozen aanpak van de migratie zich vooral richt op die categorie immigranten waarin vooral mensen van kleur in terug te vinden zijn, en dat categorieën migranten waarin ook veel witte mensen terugkomen, nauwelijks een strobreed in de weg wordt gelegd. Bovendien; migratie en groeiende diversiteit van de samenleving zijn onlosmakelijk verbonden. Dit kabinet kiest ervoor diversiteit te beschouwen als een bedreiging en velen spreken daar terecht schande van.

Waar sommige witte mensen nog moeten wennen aan het idee dat we in een steeds diverser wordende samenleving leven, is deze al lang de realiteit. En voor een diverse samenleving geldt dat witte mensen niet meer alle touwtjes in handen hebben en dat de dominante cultuur wordt verbreed met andere culturen. Zelf heb ik hier al vroeg mee kennis gemaakt, binnen en buiten de PvdA, omdat ik soms gepasseerd werd voor een plek op de lijst of voor

COLOFON

Redactie:

Dirk Achterbergh, Twan van Lieshout, Joke van der Neut, Evelien Polter, Piet Ruig en Lianne Schuurin.

Aan dit nummer werkten mee:

Jos Aarnoudse, Theo Brand, Puck Gerkema, Pieter Rings (correctie), Egbert de Vries en Naomi Woltring.

Vormgeving en druk:

Verloop Uitgeverij

Oplage: 500

Over *Tijd&Taak*:

Tijd&Taak wordt sinds 1932 uitgegeven door de Banning Vereniging en haar voorlopers. Het blad stelt door middel van interviews en opiniërende artikelen de vraag welke taak wij in deze tijd hebben om de wereld mooier, vrediger en eerlijker te maken. *Tijd&Taak* strijdt voor een sociaaldemocratisch ideaal met ruimte voor bezinning en dialoog. Het blad verschijnt viermaal per jaar.

ISSN: 2352-7870

Deadline: De deadline voor het volgende nummer is 16 februari 2025.

Abonnement: Een jaarabonnement op *Tijd&Taak* kost € 19. Leden en donateurs van de Banning Vereniging ontvangen het blad kosteloos.

Over de Banning Vereniging:

De Banning Vereniging organiseert activiteiten op het snijvlak van levensovertuiging, religie en sociaaldemocratie. De vereniging, opgericht in 1919, draagt de naam van Willem Banning. Hij was theoloog, hoogleraar en een van de oprichters van de *PvdA*. Hij was een man die stond voor verbinding en dialoog. De Banning Vereniging en haar voorgangers putten uit stromingen van het religieus socialisme en een op waarden gericht humanisme dat vrijheid en gerechtigheid als eis stelt voor het persoonlijke en maatschappelijke leven.

Banning Vereniging
voor levensovertuiging,
religie en sociaaldemocratie
Postbus 10567, 1001 EN Amsterdam
Rekeningnummer: NL87 TRIO 0198
5100 39

info@banningvereniging.nl
www.banningvereniging.nl

bestuurderschap, omdat de voorkeur gegeven werd aan iemand van kleur. En omgekeerd natuurlijk ook; wanneer ik zelf medeverantwoordelijk was voor het samenstellen van fracties of besturen lette ik ook nadrukkelijk op diversiteit. Of het nu om een raadsfractie van de *PvdA* ging, of om bijvoorbeeld het bestuur van ons kerkgenootschap. Samen met de toenmalige dominee zochten we actief naar diversiteitskandidaten, waardoor de kerkenraad een heel andere samenstelling kreeg. En nu ik landelijk voorzitter ben van de vereniging van toezichthouders van woningcorporaties hebben we diversiteit hoog op onze agenda gezet. Hoe belangrijk is het niet, dat het profiel van de gemiddelde commissaris van een woningcorporatie ook wat meer gaat lijken op dat van de huurders bij corporaties?

Deze hang naar meer diversiteit staat in toenemende mate op gespannen voet met de huidige politieke ontwikkeling. In de Verenigde Staten kiest men voor een president die belooft miljoenen medeburgers van kleur te deporteren omdat ze geen status hebben. In Hongarije, Italië, Frankrijk en Duitsland, en dus ook in Nederland winnen rechtse partijen op een antimigratie-programma. En niet alleen dat. Antisemitisme, homo- en transfobie en polarisatie tussen verschillende sociale klassen groeit. Onder de jeugd neemt acceptatie van homoseksualiteit af en de Holocaust-ontkenning toe. Tegelijk zijn veel mensen op zoek naar verbinding en smachten naar een positieve benadering van onze diversiteit.

In dit tijdschrift is het nadrukkelijk de vraag aan ieder van ons; hoe staat u zelf tegenover een toenemende diversiteit in de samenleving? Is dat iets waar we mee moeten leren leven, of heeft het voor u ook meerwaarde? Is een diverse samenleving leuker? Ik heb mijn antwoord gevonden; ja, ik woon veel liever in een diverse samenleving dan een monoculturele. Alleen maar witte mensen, ik zou het niet meer willen. En hoe zit dat met u?

Myriem El-Kaddouri (1994) is jurist en woordkunstenaar. In 2023 werd ze West-Vlaams Kampioen Poetry Slam en sindsdien draagt ze haar poëzie voor op uiteenlopende podia. Van 2024 tot 2026 is ze Letterzetter (stadsdichter) van Kortrijk. *Hier ligt de waarheid in overdaad* is haar debuut.

In deze bundel verkent Myriem El-Kaddouri de universaliteit van menselijke emoties. Ze exploreert de verschillende lagen van identiteit op de grens van schijnbaar tegenstrijdige werelden. Deze bundel is een beeldende uitnodiging tot reflectie over de samenhang tussen oorsprong, vergankelijkheid en verzet in de eeuwige zoektocht naar betekenis.

Thuis is een tijd

Hij telde eerst de dagen af, later de jaren
hij wacht in spagaat,
niet echt hier, niet meer daar.
Hij weet dat zelfs zekerheid nu bitter zal smaken.
Wil hij hier wel zijn als dat impliceert dat hij moet zwijgen over de pijnen,
dat hij noodgedwongen moet gedijen?
Mensen noemen hem namen die zijn moedertaal niet kent
en voor het eerst ontwaart hij de kleur van zijn huid.
Hij weet nochtans zeker dat hij geen geluk zocht toen hij halsoverkop

Zelfs als het zo was, heeft hij het niet gevonden.
Hij bestaat voort, niet vooruit.
Zijn anker dobbert permanent juist boven het waterpeil.
Voortaan is thuis een tijd.

Myriem El-Kaddouri, *Hier ligt de waarheid in overdaad*,
Uitgeverij Pelckmans, 2024